

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Географічний факультет
Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії

**КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ЯК ОСНОВА ШКІЛЬНОГО
ГЕОГРАФІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА
(на прикладі музею ліцею села Байраки)**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Роботу виконала:

Студентка 2 курсу 602 групи

Спеціальності

014 Середня освіта (географія)

АПОПІ Сімона-Іонела

Науковий керівник:

к. геогр. н., доц. ПРОСКУРНЯК Мирослав

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 7

від «05» грудня 2023 р.

зав. кафедри Рідуш проф. Рідуш Б.Т.

Чернівці–2023

АНОТАЦІЯ (ABSTRACT)

Апопі С.-І. Краєзнавчий музей як основа шкільного географічного краєзнавства (на прикладі музею ліцею села Байраки). Дипломна робота. Спеціальності 014 Середня освіта (географія), Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича; Чернівці, 2023

Досліджено теоретичні аспекти шкільного географічного краєзнавства. Проаналізовано підходи до створення шкільного музею. Спостереження вказують на потребу інтеграції географічного краєзнавства в освітній процес та розробку музеїв. Майбутні експозиції краєзнавчого музею розкриють особливості природи Герцаївщини.

Ключові слова: шкільне географічне краєзнавство, музей, природні умови, експозиція, біорізноманіття, інновація.

Апопі S.-I. Local lore museum as the basis of school geographical local lore (case study of the lyceum museum in the village of Bayraky). Diploma thesis. specialty 014 Secondary education (Geography), Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University; Chernivtsi, 2023.

Explored the theoretical aspects of school geographical local lore. Analyzed approaches to creating a school museum. Observations indicate the need to integrate geographical local lore into the educational process and museum development. Future exhibitions of the local lore museum will reveal the peculiarities of the nature of Hertsaiivshchyna.

Keywords: school geographical local lore, museum, natural conditions, exhibition, biodiversity, innovation.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Апопі С.-І.С.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ШКІЛЬНОГО ГЕОГРАФІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА	7
1.1. Наукове та методичне обґрунтування важливості впровадження краєзнавчої діяльності в школі	7
1.2. Історія розвитку шкільного краєзнавства	9
1.3 Сутність і місце географічного краєзнавства в шкільній освіті	11
1.4. Функції, завдання і методи шкільного краєзнавства	12
1.5. Застосування краєзнавства в загальноосвітній школі: приклади та можливості	17
Висновки до 1 розділу	20
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ І МЕТОДИКА СТВОРЕННЯ ШКІЛЬНОГО МУЗЕЮ ...	21
2.1. Створення шкільних музеїв	21
2.2. Шкільний музей осередок краєзнавства	29
2.3. Основні принципи організації та діяльності музею	35
Висновки до розділу 2	41
РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПРИРОДИ ГЕРЦАЇВЩИНИ В ЕКСПОЗИЦІЇ КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ЛПЦЕЮ СЕЛА БАЙРАКИ	42
3.1. Географічне положення та сучасний адміністративно-територіальний поділ	42
3.2 Загальна характеристика поверхні та корисних копалин	44
3.3 Особливості кліматичних умов території	48
3.4 Характеристика внутрішніх вод	51
3.5 Ґрунтово-рослинний покрив	53
3.6. Регіональні особливості ландшафтної структури	57
3.7. Краєзнавча характеристика населених пунктів Герцаївщини	61
Висновки до розділу 3.	70
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	79

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі, з наростанням глобальних політичних, гуманістичних, екологічних та інших природно-суспільних криз, особливе значення для їх розуміння і розв'язання має географічна освіта. Основу такої освіти закладає шкільна географія, а географо-краєзнавчий музей в школі стає ключовим центром для пошуку азів вирішення цих актуальних питань на локальному та регіональному рівнях.

Шкільний географо-краєзнавчий музей, як унікальний освітній простір, зосереджується на поєднанні географічних та краєзнавчих аспектів. У контексті зростаючої уваги до екології та культурології, він спрямований на розширення знань учнів про природні та культурні особливості їхнього регіону. Цей музей відзначається не лише як місце збереження експонатів, але й як інтерактивний центр навчання, де географія та краєзнавство поєднуються для формування цілісного уявлення про світ.

Головною метою створення такого музею є заохочення глибшого розуміння учнями рідного краю, його географічних особливостей та історії. Експозиція може включати карти регіону, фотографії природних ландшафтів, етнографічні артефакти, архітектурні моделі та інші матеріали, що розкривають різноманітні аспекти місцевого середовища.

Основною перевагою шкільних географо-краєзнавчих музеїв є їхня здатність привертати увагу учнів, активізувати їхню участь у навчальному процесі та розвивати навички дослідницької роботи. Інтерактивні виставки, екскурсії та проекти, орієнтовані на вивчення місцевих географічних особливостей, зроблять процес навчання цікавішим та пізнавальнішим.

Такий музей не лише стає навчальним ресурсом, але і інструментом підвищення культурної свідомості учнів, формування патріотизму та підтримки важливості збереження та розвитку рідного краю. Він стає центром, де об'єднуються інтереси.

Враховуючи необхідність адаптації освітніх практик до викликів сучасного світу, вивчення та аналіз шкільних географічних музеїв стає

ключовим елементом пошуку інноваційних підходів до покращення якості географічної освіти та розвитку учнів. Зазначені музеї виступають не лише як навчальні заклади, але і як платформи, що відкривають нові можливості для учнів у контексті сучасного освітнього середовища.

Учні, маючи можливість взаємодії з експонатами та брати участь у інтерактивних заходах, розвивають критичне мислення та навички дослідницької роботи. Такий практичний підхід дозволяє їм не лише засвоїти теоретичні знання, але і застосовувати їх у реальних ситуаціях, що сприяє глибокому розумінню географічних концепцій.

Крім того, вивчення ролі шкільних географічних музеїв дозволяє розглядати їхній педагогічний потенціал. Музейні експозиції та програми можуть бути адаптовані для підвищення педагогічного ефекту та активізації навчального процесу. Використання інтерактивних методів, які притаманні таким музеям, робить навчання більш ефективним та привабливим для учнів.

Важливим аспектом є також вплив відвідування географічних музеїв на мотивацію та зацікавленість учнів у вивченні географії та розумінні світу. Практична спрямованість музейних експозицій надає учням можливість навчатися за межами класної кімнати та використовувати отримані знання в реальних життєвих ситуаціях. Це стимулює їхній інтерес та розвиває активну пізнавальну позицію.

Враховуючи широкий спектр тем, які можуть охоплювати експозиції географічних музеїв, вивчення цих закладів вказує на можливість розширення навчального простору. Вчителі можуть використовувати музейні ресурси для створення цікавих та пізнавальних уроків, де теорія перетинається з практикою. Цей підхід полегшує закріплення знань та розвиває в учнів позитивне ставлення до географії.

Усе вищезазначене вказує на те, що географо-краєзнавчі музеї в школах виступають не лише як місця зберігання експонатів, але і як динамічні освітні центри, які можуть значно покращити якість географічної освіти та сприяти повноцінному розвитку учнів у сучасному освітньому середовищі.

Об'єктом дослідження є географо-краєзнавчий шкільний музей.

Предметом дослідження є внутрішня структура та функції географо-краєзнавчого шкільного музею, його роль у навчальному процесі, вплив на розвиток учнів, а також методи та засоби вивчення географії та краєзнавства через музейні експозиції на прикладі природних умов Герцаївщини.

Метою нашої роботи є дослідження і висвітлення ролі та значення шкільних географо-краєзнавчих музеїв у процесі навчання та розвитку учнів. Вирішенням наступних **завдань** є досягнення цієї мети:

- Розгляд основних принципів та ідей, що лежать в основі створення та функціонування географо-краєзнавчих музеїв у шкільних установах.
- Дослідження впливу шкільних географо-краєзнавчих музеїв на активізацію навчального процесу та розвитку когнітивних навичок учнів.
- Зібрати доступні експонати та матеріали для створення експозиції «Природні умови Герцаївщини». Визначити критерії вибору, забезпечуючи різноманітність та репрезентацію різних природних умов.
- Розробити план організації виставкового простору для ефективного представлення природних умов і культурної спадщини Герцаївщини за населеними пунктами краю.

В процесі виконання роботи ми використовували такі групи методів дослідження, як літературний, узагальнення, систематизації, аналізу та синтезу, порівняння та інші.

Для даного дослідження можна використовувати різноманітні методи, які дозволяють отримати глибше розуміння шкільного географо-краєзнавчого музею, його структури, функцій, впливу на учнів та інші аспекти. Ось кілька можливих методів:

Аналіз документів: Вивчення статутів, програм, розкладів роботи музею, а також інших письмових матеріалів, які можуть містити інформацію про цілі, завдання, історію розвитку та інші аспекти діяльності музею.

Огляд та спостереження: Відвідання музею для огляду експозицій, ознайомлення з виставковою діяльністю, аналізу взаємодії відвідувачів з експонатами та персоналом.

Інтерв'ю та опитування: Бесіди з працівниками музею, учнями, вчителями, які використовують музей у навчальному процесі, а також іншими зацікавленими сторонами для отримання їхньої думки, досвіду та вражень.

Статистичний аналіз: Обробка та аналіз статистичних даних, таких як кількість відвідувань, відгуки відвідувачів, результати опитувань для визначення популярності та ефективності музею.

Літературний огляд: Вивчення наукової літератури, публікацій та досліджень, що стосуються географо-краєзнавчих музеїв, для збагачення теоретичного контексту.

Комбінування цих методів дозволяє отримати повніше та об'єктивніше уявлення про географо-краєзнавчий музей, його роль у навчанні та вплив на розвиток учнів.

Магістерська робота складається із вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи ____ сторінок, таблиці, ___ ілюстрацій, додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ШКІЛЬНОГО ГЕОГРАФІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

1.1. Наукове та методичне обґрунтування важливості впровадження краєзнавчої діяльності в школі

Формування концепцій краєзнавства тісно пов'язане з розкриттям історичних подій, географічних особливостей та етнографії рідного краю. Краєзнавче виховання в Україні мало свій початок ще на етапі існування Київської Русі. Молодь залучалась до різних ремесел та домашньої праці, вивчала аспекти побуту та культури рідного краю, розглядала різноманітні види місцевої флори і фауни. Ефективний навчальний та виховний вплив на дітей здійснювався через промови, створені монахами на честь князів, які висвітлювали їх військові перемоги, розповідали про значущі подорожі землепрохідців і купців, а також розкривали усну народну творчість. У XVI-XVII століттях в школах широко пропагувались принципи краєзнавства [46]. Навчальні посібники того часу слугували своєрідними фактами про історію, етнографію та географічні особливості рідного краю. З метою закріплення природничих знань учнів проводили спостереження за погодними умовами та сезонними змінами в природі, поєднуючи це з вивченням навколишнього середовища.

У 60-ті роки XIX століття видатні педагоги К. Ушинський і Н. Вессель інтенсивно досліджували краєзнавство, яке тоді називалося родинознавством і батьківщинознавством. Обидва вони стали авторами перших методичних посібників з цього предмета. У своїй праці "Рідне слово" (1861 р.) К. Ушинський включив вказівки щодо "вивчення околиць". На початку 1863 року він висловив ідею введення "батьківщинознавства" у початковій школі, наголошуючи на тому, як багато яскравих, правильних і дійсних образів зберігається в душі дітей при вивченні цього курсу [59].

Н. Вессель вважав краєзнавство "вітчизнознавством" і бачив у ньому основу всієї освіти, підкреслюючи необхідність будувати весь курс навчання на основі використання конкретного місцевого матеріалу, тобто за краєзнавчим

принципом [52].

У XIX столітті на території України розквіт краєзнавства, привернув увагу вчених, письменників та дослідників, серед яких виділяються Т. Шевченко, П. Куліш, А. Метлинський, Я. Макарович, В. Полетика. Краєзнавчі ідеї активно просувало Кирило-Мефодієвське товариство (1845-1847 рр.). В їхніх публікаціях, представлених В. Білозерським, М. Гулаком, М. Костомаровим, П. Кулішем, О. Макаровичем, висвітлено питання українського національного відродження та будівництва суспільства на християнських моральних засадах, рівності всіх слов'янських народів та інших важливих тем [24].

У 70-х роках XIX століття в Києві засновано "Товариство Нестора Літописця", а в період 1872-1878 років проведена етнографічно-статистична експедиція Павла Чубинського, яка ініціювала систематичну краєзнавчу роботу на Україні. Ф. Вовк, П. Житецький, І. Франко, П. Мартинович, М. Лисенко, М. Леонтович та інші внесли вагомий внесок у вивчення регіональної етнографії, філології, мистецтва і музики [11].

Особливий внесок у розвиток краєзнавчої діяльності у навчально-виховному процесі вніс видатний педагог П. Каптерев, який визначав: "Безперечно, прийде час, коли навчальні прогулянки і освітні подорожі стануть необхідним і значущим елементом виховання, і людина, яка не відвідала різні куточки своєї батьківщини, не буде вважатися освіченою [27].

У період 1905-1907 років гуртки товариства "Просвіта" в Україні активно займалися вивченням проблем краєзнавчого характеру конкретних територій. Метою цих гуртків було підвищення культурного рівня та етнографічного добробуту, як вказано у статуті товариства.

У XX столітті, зокрема в 20-30 роках, краєзнавство в Україні успішно розвивалося завдяки комплексній системі навчання. У період з 1918 по 1922 роки цей предмет називався "Вивчення рідного краю", а з 1922 року в педагогічних інститутах були введені спеціальні курси - "Краєзнавство", "Основи краєзнавства", "Методика краєзнавства" [32]. Незважаючи на

досягнення в галузі наукового і шкільного краєзнавства, до кінця 30-х років масовий краєзнавчий рух втратив активність.

У 60-х роках краєзнавство відроджується, а з ним з'являється необхідність перегляду деяких принципових питань дидактичного плану щодо цього предмета. Вчені, педагоги, краєзнавці-любители того часу акцентували на необхідності дослідження рідного краю. В 1960-1980 роках активно проводилися краєзнавчо-туристичні експедиції учнів, які досліджували територію за різними напрямками: місця бойової слави, географічні особливості, історичні пам'ятки, аспекти екології тощо.

1.2. Історія розвитку шкільного краєзнавства

На сьогодні досить неоднозначно визначають предмет краєзнавчих досліджень та власне предметно-об'єктну сутність шкільного географічного краєзнавства. У науковому колі існують різні підходи до розуміння краєзнавства як окремої науки, як наукового напрямку та підходу до дослідження, як дидактичного принципу, як методу навчання та виховання.

Краєзнавством займаються історики, географи, філологи, біологи, археологи та ін., однак краєзнавчі знання формуються на основі географії, бо цей предмет має надзвичайно широкий спектр наукових напрямів.

В Україні пріоритет у введенні в обіг поняття «краєзнавство» належить І. Франку. У статті «Галицьке краєзнавство» (1892 р.) він розглядав краєзнавство як окрему науку, «один з найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи з початкової школи». Широкого застосування в освітянській практиці термін «краєзнавство» набуває після 1914 р. завдяки історико-методисту В. Уланову та вчителю-географу І. Манькову. Термін спочатку застосовувався паралельно з близькими за змістом термінами «вітчизнознавство» та «батьківщинознавство», тому перед педагогами постала потреба у розмежуванні їх предмету [59].

Костянтин Ушинський вперше визначив краєзнавство як педагогічне поняття, виокремивши суспільно-економічний, освітньо-виховний і

методичний аспекти. Іван Маньків пропонував використовувати терміни "батьківщинознавство" і "краєзнавство" одночасно, розглядаючи під першим вивчення оточення школи, а під другим - територію краю (повіту або губернії). Володимир Уланов підтримував інший підхід, розглядаючи як найближче оточення, так і територію повіту та губернії як зону краєзнавства [52].

У 1920 році термін "краєзнавство" остаточно закріпився в педагогічній літературі, вбираючи в себе "вітчизнознавство" та "батьківщинознавство". Як самостійний термін, він з'явився в словниках та знайшов використання в науковій, навчальній літературі та офіційних документах. Проте, у цей період поняття мало різні семантичні відтінки. Деякі вчені розглядали краєзнавство як метод навчання чи частину дисципліни, в той час як інші розглядали його як обидві ці складові. Олександр Барков вважав краєзнавство потужним засобом вивчення країни, стверджуючи, що "об'єкт і методи вивчення географії і краєзнавства співпадають", тоді як Лев Берг підкреслював, що "краєзнавство - це географія рідного краю" [47].

З початку 1960-х років основною рисою краєзнавства стала акція на освітньо-пізнавальний аспект, пов'язаний із розв'язанням різноманітних проблем рідного краю. Наприклад, К. Строев, автор шкільних підручників з географії, визначав сутність шкільного краєзнавства в всеосяжному дослідженні природи, населення, економіки, історії та культури регіону з навчально-виховною метою під керівництвом вчителя [6].

Подібно думав П. Іванов, вбачаючи в шкільному краєзнавстві систематичне та всеосяжне пізнання учнями свого рідного краю в урочний, позаурочний та позашкільний час у відповідності до завдань школи з виховання учнів [26].

Відповідно до точки зору М. Костриці, В. Круля та В. Обозного, краєзнавство охоплює дидактику та теорію виховання, одночасно представляючи організовану, під керівництвом вчителя, багатогранну навчально-освітню, пошуково-дослідницьку та суспільно-корисну діяльність учнів, спрямовану на комплексне вивчення рідного краю [12,13,25].

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка наведено наступне роз'яснення терміну «шкільне краєзнавство» - це форма освітньо-виховної діяльності, що включає всебічне дослідження певної території (області, району, міста тощо) під час уроків та позакласних заходів. Основним завданням цього напряму є узагальнене вивчення природи, населення, економіки, історії та культури батьківщини з акцентом на пізнавальні, наукові, виховальні та практичні аспекти [8].

Краєзнавство в школі спрямоване на формування учнівського інтересу до вивчення власного регіону, сприяючи розвитку наукового підходу та вихованню глибокого розуміння та поваги до культурного та природного спадку місцевості.

1.3 Сутність і місце географічного краєзнавства в шкільній освіті

Шкільне географічне краєзнавство виявляє унікальну важливість для глибокого усвідомлення учнями основ природничих та економічних наук. Воно не лише розширює та поглиблює знання, але й сприяє розвитку творчих здібностей, активно впливає на формування допитливості та світогляду.

Однією з ключових проблем теорії географічного краєзнавства є розгляд питань, пов'язаних із його змістом, сутністю та місцем у структурі національного краєзнавства. Сутність вирішення цієї проблеми полягає в урахуванні поліхронізму, що означає, що краєзнавство одночасно є галуззю наукового дослідження, методом навчання та виховання, масовим рухом і формою громадської діяльності.

Географічне краєзнавство розглядається як вияв географічних процесів та загальних закономірностей розвитку природи й суспільства в конкретних локальних умовах. Необхідність вивчення "малої батьківщини", "краю" (регіону, області, району, об'єднаної територіальної громади, міста, селища, села) як цілості виникає із потреб деталізації географічного процесу, виявлення відмінностей, особливостей та чинників, що їх узагальнюють, і оптимізації аналізу від загального до часткового [25].

Шкільне географічне краєзнавство представляє собою глибоке та всебічне дослідження учнями, кероване вчителем, різноманітних аспектів певного регіону (області, конкретного населеного пункту). У ході навчального процесу вивчаються природні, соціально-економічні, природоохоронні, культурно-історичні та мистецтвознавчі особливості визначеної території. За допомогою цього вивчення створюється повноцінний образ регіону, розвиваються навички дослідницької роботи та формуються компетентності, які допомагають учням краще розуміти світ навколо себе та залучають їх до активного громадянського участі в розвитку власного краю [65].

Вплив краєзнавства на шкільне географічне краєзнавство проявляється у його збагаченні різноманітними фактами і науковими даними. Важливо розглядати краєзнавство як систематичну діяльність учнів під чутливим керівництвом вчителя, що охоплює навчально-освітні, пошуково-дослідницькі та громадсько корисні аспекти у вивченні рідного краю.

У сучасній епосі шкільне географічне краєзнавство стає ключовим елементом національного краєзнавства, мета якого полягає у детальному вивченні окремих регіональних та локальних територій, охоплюючи природні ресурси, населені пункти, техногенні об'єкти, історію та культуру. Це сприяє визначенню унікальності різних регіонів і в той же час є засобом стимулювання національної свідомості серед громадян.

1.4. Функції, завдання і методи шкільного краєзнавства

Шкільне краєзнавство виконує значущі функції та взаємодіє з рядом завдань, спрямованих на розвиток та формування світогляду учнів. Важливою складовою його діяльності є освітньо-пізнавальна функція, що передбачає вивчення різноманітних аспектів природи, історії, культури та економіки рідного краю. В цьому контексті краєзнавчі екскурсії та експедиції грають ключову роль, допомагаючи учням зануритися в навколишнє середовище, конкретизувати та систематизувати їхні знання. Взаємодія з природою, виконання наукових завдань та встановлення міжпредметних зв'язків допомагають учням утверджувати стійкі знання про свій рідний край.

Позакласні заходи, такі як походи та екскурсії, мають значущий вплив на вивчення соціально-економічного та культурного середовища. Знайомство із історією та культурними пам'ятками сприяє розкриттю героїчних аспектів нашого минулого та вихованню національної патріотичності та громадянської свідомості [56].

Друга, виховно-розвиваюча функція краєзнавства полягає в формуванні стійкої громадянської позиції, розвитку компетентної особистості із високим екологічним світоглядом та глибоким розумінням актуальних екологічних та геополітичних проблем сучасного світу. Реалізація цієї функції відбувається завдяки всебічному вивченню краю, накопиченню учнями позитивного досвіду, а також їхньому моральному, фізичному, естетичному та екологічному вихованню. Учасники краєзнавчих заходів отримують можливість активно взаємодіяти із природним і соціокультурним середовищем, що допомагає формувати в них відповідальне ставлення до навколишнього світу та готовність приймати обґрунтовані громадянські рішення [11].

Третя, оздоровча функція краєзнавства є важливим елементом в системі позакласної туристсько-краєзнавчої діяльності, сприяючи взаємопов'язаному і комплексному розвитку. Цей підхід активно сприяє формуванню здорового способу життя та високих моральних якостей серед молоді. Шкільна туристсько-краєзнавча робота успішно поєднує процеси навчання та виховання, дозволяючи вчителю ефективно формувати особистість учня. Це включає в себе вплив на учня за допомогою емоційно насиченого міжособистісного спілкування, пізнання себе та ровесників, налагодження міжособистісних стосунків та навичок спільного розв'язання завдань.

Шкільне географічне краєзнавство вирішує ряд важливих завдань для покращення національної краєзнавчої освіти. Його основні напрямки включають удосконалення парадигми з активізацією пізнання краю, глибоке освоєння знань з різних галузей, від історії до ботаніки та екології. Крім того, він підтримує масовий краєзнавчо-туристичний рух, збереження та відтворення етнокультури, формує в учнів свідомих та екологічно вихованих особистостей [65].

Функції шкільного географічного краєзнавства

Вид	Опис	Заходи
Освітньо-пізнавальна	Вивчення природи, історії, культури та економіки рідного краю для глибшого розуміння оточуючого середовища та виявлення інтересу до вивчення навколишнього світу.	Створення презентацій, які включають графіку, фотографії, картинки для наочного представлення інформації. Проведення експедицій та екскурсій до місцевих історичних об'єктів, музеїв, пам'яток архітектури Організація тематичних екскурсій для вивчення конкретних аспектів краєзнавства.
Виховно-розвиваюча	Формування громадянської позиції, компетентної особистості з екологічним світоглядом, розумінням сучасних проблем людства та накопичення позитивного досвіду в учнів, сприяючи їхньому моральному, фізичному, естетичному та екологічному вихованню.	Організація конкурсів малюнків, фотографій, літературних творів на тему рідного краю. Розробка географічних ігор та головоломок, що допомагають учням вивчати інформацію про рідний край.
Оздоровча	Взаємопов'язаний розвиток краєзнавства та туризму для активного впливу на формування здорового способу життя та високих моральних якостей у молоді. Використання шкільних туристсько-краєзнавчих заходів для підтримки оздоровчої функції.	Організація походів, велопрогулянок, спортивних ігор чи змагань на відкритому повітрі, таких як естафети, гонки, волейбол. Проведення пішохідних екскурсій до історичних місць, пам'яток архітектури чи природних ландшафтів.

Дослідження й відтворення пам'яток культурної спадщини стають частиною завдань ЮНЕСКО, а шкільні краєзнавчі музеї отримують поповнення новими експозиціями та фондами. Аналіз теоретичних засад наукового та

шкільного краєзнавства визначає ключові методи та методики для подальших досліджень.

Різноманітні методи та методики, які можна використовувати в шкільному географічному краєзнавстві для ефективного вивчення рідного регіону та розвитку компетентностей учнів відображенні у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Методи та методики шкільного географічного краєзнавства

№	Назва методу або методики	Опис та основні принципи застосування
1	Експерсії та теренові вивчення	Організація виїзних заходів для практичного вивчення географічних об'єктів на місцях
2	Проектна діяльність	Спільна робота учнів над проектами, спрямованими на дослідження різних аспектів краєзнавства
3	Географічні ігри та конкурси	Організація інтерактивних ігор для вивчення географічних понять та випробування знань учнів
4	Лекції та презентації	Проведення інформаційних заходів з використанням графіки, фотографій для подання знань у цікавій формі
5	Дослідницькі проекти	Організація дослідницької діяльності учнів для самостійного вивчення конкретних тем шкільного краєзнавства
6	Використання мультимедіа та інтерактивних засобів	Застосування відео, аудіо та інших мультимедійних засобів для розширення можливостей навчання
7	Театралізовані заходи	Проведення драматизацій та театралізованих вистав на основі історії регіону
8	Метод аналізу та інтерпретації джерел інформації	Використання критичного мислення та аналізу джерел інформації для формування критичного підходу до отриманих знань
9	Методи взаємодії та співпраці	Організація взаємодії між учнями спільне вирішення завдань та обмін досвідом

У сучасній методиці викладання краєзнавства в школі вироблено комплексну систему, яка включає ряд етапів та різноманітні форми і методи її реалізації. Перший етап цього процесу - це планування та організація, де

вчителі разом із учнями розробляють тематичні плани та обговорюють стратегії вивчення. Другий етап визначається як вивчення та дослідження, і на цьому етапі вчитель і учні вирушають у експедиції, теренові вивчення, щоб вивчати географічні об'єкти та особливості регіону. Третій етап зосереджується на обробці та аналізі отриманих даних, використовуючи лабораторні роботи та індивідуальні проекти. Четвертий етап - висвітлення та презентація результатів, де учні виступають на шкільних заходах і створюють географічні презентації. П'ятий етап покликаний сприяти взаємодії з громадою та експертами, і включає участь учнів у місцевих заходах та фестивалях. Шостий етап - це оцінювання та рефлексія, де використовується самооцінка та обговорення результатів з учнями. Усі ці етапи використовують різноманітні форми роботи, такі як експедиції, лекції, групові дискусії, а також різні методи, такі як географічне моделювання, вивчення карт та атласів, аналіз даних і використання геоінформаційних технологій. Такий комплексний підхід сприяє якісній та цікавій реалізації краєзнавчого вивчення в школі, стимулюючи активність та інтерес учнів до вивчення власного регіону [40, 56].

Таблиця 1.3.

Етапи і форми шкільної географо-краєзнавчої роботи

	Етапи роботи	Форми роботи
1	Планування та організація географо-краєзнавчої діяльності	Розробка тематичних планів Обговорення та узгодження планів з учителями та учнями
2	Вивчення та дослідження географічних та краєзнавчих об'єктів	Експедиції та виїзди вивчення Проектні роботи та дослідження Географічні вікторини та конкурси
3	Обробка та аналіз отриманих даних	Лабораторні роботи з географії Групові та індивідуальні проекти
4	Висвітлення та презентація результатів	Виступи на шкільних заходах Створення географічних презентацій та звітів
5	Взаємодія з громадою та експертами	Залучення гостей для лекцій та дискусій Проведення відкритих занять
6	Оцінювання та рефлексія	Самооцінка та обговорення результатів з учнями

Шкільне краєзнавство нами розглядається у трьох взаємозв'язаних аспектах: як система знань про рідний край, адаптованих до вікових особливостей дітей; як підхід у викладанні навчального матеріалу; як напрям практичної діяльності, спрямованої на всебічне пізнання рідного краю.

Методика його диференціюється відповідно, залежно від форми і поділяється на методику вивчення курсу "Рідний край", методику використання краєзнавства на уроках та методику позакласної і позашкільної краєзнавчої роботи. Виявлені проблеми в організації вивчення цього курсу включають недостатнє теоретико-методологічне обґрунтування змісту, форм і методів його реалізації у навчально-виховному процесі [63].

Курс "Рідний край" вважається складовою шкільної географії, але в контексті українського національного краєзнавства та результатів нашого дослідження, йому слід рівномірно представляти знання про рідний край в площині географічного, історичного і соціального краєзнавства.

1.5. Застосування краєзнавства в загальноосвітній школі: приклади та можливості.

На уроках в загальноосвітній школі учні отримують лише елементи краєзнавчих знань в зв'язку з навчальним матеріалом. Основний зміст кожного уроку надати учням лише основні знання про події, факти, принципи і положення певних наукових тенденцій розвитку суспільства. Завданням уроку з краєзнавства стає можливість сформувати в школярів інтерес до краєзнавчих знань в цілому. В останні роки краєзнавство доступне для школярів лише в позакласній та позашкільній роботі. Роль краєзнавства полягає не тільки в збагаченні учнів знаннями, але й в значному емоційно-естетичному впливу, котре діти відчують як від власної участі так і від участі цікавих їм людей [48].

Прикладом такого уроку може стати урок з краєзнавства (додаток А). Актуалізація опорних знань, вмінь та навичок була здійснена шляхом з'ясування значущості даної теми у загальному курсі краєзнавства, шляхом бесіди з учнями з'ясовано обставини, в яких перебувало село в той чи інший

історичний період, в тих чи інших історико-географічних чи соціально-культурних аспектах [28, 29].

Вивчення нового матеріалу включало різні підходи, такі як наочність вчителя, проведення учнями самостійних пізнавальних вправ та пошук відповідей на проблемні запитання. Серед використаних на уроці візуальних засобів були карта й атласи.

На цьому етапі уроку варто відзначити інтенсивну діяльність учнів, переважно спрямовану на пізнавально-пошукові завдання, особливо в рамках самостійної роботи. Учні виявили активний інтерес до вивчення матеріалу та взаємодії з наочною, що сприяло більш ефективному засвоєнню навчального матеріалу. Закріплення вивченого матеріалу на уроці було реалізоване через усне опитування та загальне тестування з ключових аспектів нового матеріалу. Використаний дидактичний матеріал повністю відповідав поставленій меті [4].

Домашнє завдання передбачало створення хронологічної таблиці за вивченим матеріалом. Інструкції були чіткими та детальними, з точним наголошенням на пошукових методах.

Додаткові завдання, такі як реферативні повідомлення, були надані з індивідуальним підходом до окремих учнів, що сприяло їхньому диференційованому розвитку та поглибленню знань.

З метою поліпшення ефективності навчання важливо удосконалити матеріально-технічне забезпечення кабінету шляхом створення краєзнавчих музеїв, якого, на жаль, бракує в школі. Це дасть можливість збагатити уроки новими засобами навчання, сприяючи глибшому засвоєнню матеріалу та підвищенню інтересу учнів до вивчення краєзнавства.

Важливою ділянкою у розвитку учнів з краєзнавчої роботи є факультативні заняття. Досвід підтверджує, що ці заняття, хоча вони є частиною навчального процесу, здебільшого сприяють широкій позакласній та позашкільній діяльності.

Факультативи надають поглиблене теоретичне вивчення матеріалу та розвивають різноманітні методи та форми навчання. Їхній успіх ґрунтується на

вільному та глибокому інтересі учнів до краєзнавства та їхній самостійній діяльності. Учасники факультативів систематично досліджують документальні матеріали з архівів, музеїв та наукову краєзнавчу літературу, беручи участь у захоплюючих експедиціях [48].

Ці заняття стимулюють творчий підхід, а також підвищують критичне мислення учнів, роблячи їх більш активними учасниками процесу вивчення. Факультативи служать платформою для розширення знань та глибокого занурення в світ краєзнавства через живий інтерактивний досвід.

Результати аналізу свідчать, що факультативи можна умовно класифікувати на ті, що ґрунтуються виключно на краєзнавчому матеріалі, та загально-історичні, які користуються місцевими даними. Вибір конкретного факультативу обумовлюється підготовкою вчителя, інтересами учнів та наявністю необхідних ресурсів.

Слід відмітити, що різноманіття факультативів сприяє індивідуалізації навчання та задоволенню потреб учнів у глибокому вивченні рідного краю. Робота над цими курсами передбачає від вчителя гнучкість та адаптивність, а також врахування особистих особливостей та навчальних потреб кожного учня, сприяючи більш ефективному навчанню та особистісному розвитку.

Спрямованість факультативу на дослідницьку роботу визначає його успішність, тому велика увага приділяється стимулюванню самостійної дослідницької діяльності учасників. Факультативи взаємодіють з різними потребами, вміннями та інтересами учнів, потребуючи диференційованого підходу.

Цей підхід враховує індивідуальні особливості кожного учня, сприяючи розвитку їхніх здібностей та пізнавальних можливостей. Робота над факультативами створює учасникам можливість ефективно використовувати свій потенціал у самостійному вивченні і розвитку, що позитивно впливає на їхній загальний навчальний досвід та особистісний зріст.

Висновки до 1 розділу

Розвиток краєзнавства в шкільній освіті базується на наукових та практичних засадах, сприяючи всебічному розвитку учнів через вивчення рідного краю. Важливість впровадження краєзнавчої діяльності визначається не лише її впливом на формування громадянської свідомості та патріотизму, але й розкриває потенціал учнів у вивченні географії рідного краю. Це надає учням унікальні можливості поглибленого вивчення, розвитку критичного мислення та відчуття належності до свого соціокультурного середовища.

Історичний аналіз підтверджує наявність традицій та досягнень у впровадженні краєзнавчої діяльності в школах. Простежуються зміни в підходах до шкільного краєзнавства, що виражаються адаптацією до сучасних вимог та використанням передових педагогічних технологій. Це відкриває нові можливості для учнів, дозволяючи їм вивчати світ навколо себе за допомогою інтерактивних та інноваційних методів.

Географічне краєзнавство визначається як ключовий компонент шкільної освіти, що сприяє розумінню взаємозв'язку місцевості з глобальними процесами. Його місце в освітньому процесі визначається його впливом на розвиток критичного мислення та формування географічної компетентності учнів. Функції включають в себе не лише пізнавальний аспект, але й виховний, розвиваючий та соціалізуючий вплив. Завдання охоплюють формування глибокого знання про краєвиди, культуру та історію місцевості, а також виховання патріотизму та громадянської відповідальності. Методи варіюються від екскурсій та лекцій до активних форм практичних досліджень та використання інтерактивних технологій. Застосування краєзнавства в загальноосвітній школі: приклади та можливості демонструють широкий спектр можливостей для розвитку учнів та збагачення навчального процесу. Зазначені напрями діяльності, такі як дослідження історії, збереження традицій, та сприяння розвитку громадянської активності, підтверджують різнобічність застосування краєзнавства в шкільній практиці.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ І МЕТОДИКА СТВОРЕННЯ ШКІЛЬНОГО МУЗЕЮ

2.1. Створення шкільних музеїв

Особливість шкільних музеїв проявляється в унікальному підході до їх створення, призначенні та організації функціонування. Зазвичай їхні творці - це учні та вчителі, які ініціюють створення музеїв як важливої складової навчально-виховної системи. Мета цього ініціативного кроку - залучити учнів до вивчення та збереження природної та історико-культурної спадщини українського народу. Шкільні музеї сприяють формуванню освічених та розвинених особистостей, виховуючи в них патріотизм, любов до України, повагу до народних звичаїв, традицій та національних цінностей. Організаторами діяльності шкільних музеїв також виступають учні, під керівництвом вчителів [33, 66].

З початком створення Центрального бюро шкільних екскурсій у 1918 році та Центральної дитячої екскурсійно-туристської станції у 1932 році, шкільне краєзнавство та музеєзнавство в Україні отримали новий поштовх. Науково-пошукову краєзнавчу роботу підсилювали Всесоюзні туристсько-краєзнавчі експедиції. У 1974 році було унормовано "Положення про шкільний музей", яке у 1985 році було доповнене та перероблене згідно з вимогами. У 1982 році прийнято постанову "Про поліпшення ідейно-виховної роботи музеїв" [33].

У 60-ті роки, під час відродження краєзнавчого руху, учні брали активну участь у написанні і виданням історій міст і сіл Української РСР, поглиблюючи краєзнавчий пошук, збирали матеріали для робочих груп, які готували нариси і довідки з історії населених пунктів, створюючи основу для багатьох музеїв.

З отриманням незалежності України відбулася переоцінка ідеологічних пріоритетів та методологічних засад у шкільному краєзнавстві та музейній роботі. З 1 вересня 1990 року розпочав свою роботу всеукраїнський рух шкільної молоді "Моя земля - земля моїх батьків". Цей рух спонукає до розгортання історико-географічних та історико-краєзнавчих експедицій, таких як "Краса і біль України", "Мікротопоніми України", "Сто чудес України",

"Історія міст і сіл України", "Україна вишивана" і багато інших. Музейні фонди поповнювались етнографічними матеріалами, по всьому регіону створювались "Бабусині світлиці", етнографічні кімнати і музеї, відображаючи новий етап в розвитку краєзнавства в школах [67].

Фото 1. Етнографічна кімната школи с. Байраки

Фото 2.

Правильний вибір профілю шкільного музею має вирішальне значення і повинен відповідати потребам навчально-виховного процесу. Організація музею повинна сприяти підвищенню якості освіти, формуванню світогляду учнів та вихованню патріотизму. Вибір профілю також залежить від специфіки населеного пункту, його історії та наявного фонду пам'яток історії і культури. При розробці наукової концепції музею важливо обґрунтувати його цілі, завдання, вибір профілю та передбачити ефективні шляхи для їх реалізації [56].

При створенні музею важливо залучити актив учнів-краєзнавців, яких можна об'єднати у гурток чи пошукові загони. Ефективним є залучення всіх класів до пошуку, для чого слід розробити схему пошуку та визначити зони дії для збору пам'яток історії і культури, вивчення історії особистостей, родин, вулиць, а також встановити конкретні терміни і форми звіту.

Учні повинні мати знання про музейні предмети, їх типи та джерела. Кожен музейний предмет повинен пройти наукову обробку та відповідати критеріям інформативності, експресивності, репрезентативності та естетичності. Сукупність музейних предметів, які мають спільні ознаки та відображають науковий, пізнавальний або художній інтерес, формує музейну колекцію - одну з форм зберігання та експонування [66].

Музейні предмети класифікують за різними ознаками: матеріалом, функціональним призначенням, способом фіксації, важливістю та іншими. Це включає розподіл за матеріалом, таким як дерево, скло, кераміка, тканина, метал інше; за функціональним призначенням - нумізматики, боністика, фалеристика, геральдика та інше; за способом фіксації - речові, образотворчі, письмові, фото-, фоно-, кінодокументи; за ознакою важливості - раритети, унікальні предмети, реліквії тощо.

Гурток, як форма організації шкільного краєзнавства, відкриває учням можливість оволодіти основами музейних знань та методикою краєзнавчого пошуку. У теоретичній частині занять надається можливість учням глибоко вивчати історію населеного пункту, природу, важливі події, життя й діяльність видатних земляків [14, 26].

Збір музейних предметів здійснюється під час експедицій, походів, екскурсій, обстежень та спостережень, а також шляхом листування та збору спогадів. Окремій групі учнів можна доручити вивчення мікротопонімів населеного пункту, а іншій групі фотографів - фіксування найважливіших природних об'єктів та пам'яток історії і культури. Копіювання документів, які потім ввійдуть до фонду музею та будуть експонуватися, також може входити в завдання учнів.

Низку експонатів, таких як муляжі, гербарії, таблиці, схеми, діаграми та картосхеми, учні можуть виготовити самостійно. Зібрані предмети піддаються вивченню, в ході якого встановлюється музейне значення предмета, його наукова та експозиційна цінність.

Поступовий підхід до створення музею, організація виставок, музейних кімнат, виправдовують себе. Відвідувачі, такі як учні, учителі, місцеві мешканці, гості та фахівці, можуть надати цінні поради щодо ефективного використання наявних експонатів та вказати, які предмети та форми експозиції відсутні і де можна їх отримати. При сприянні правильного використання переданих пам'яток, відвідувачі поділяться іншими, більш цінними документами та матеріалами. Цей взаємний обмін інформацією сприяє покращенню якості та різноманітності експозиції музею.

Музей формується на основі своїх фондів, які представляють собою організовану колекцію музейних предметів та науково-допоміжних матеріалів. Ці фонди визначають профіль та унікальність музею. Музей збирає різні види матеріалів, включаючи речові предмети, письмові джерела, зображувальні та аудіо-візуальні матеріали. Основний фонд включає оригінали та документальні пам'ятки, такі як знаряддя праці, предмети побуту, письмові джерела, фотографії, малюнки та аудіозаписи. Ці матеріали слугують джерелами знань та є основою для вивчення, експонування та використання в музейній діяльності [23].

Музей включає значну кількість науково-допоміжних матеріалів, які входять до складу науково-допоміжного фонду. Цей фонд формується з матеріалів, призначених для виставкової та експозиційної роботи, а також

дублетного та обмінного фондів. Більшість цих матеріалів створюються або збираються самими учнями, відзначаючи унікальність шкільного музею. Це включає макети, що зменшують оригінальні об'єкти, такі як будівлі, технічні споруди, моделі літаків та інше. Музей демонструє відмінність, оскільки його створення та обслуговування здійснюється учнями для підтримки їхньої освіти та виховання.

Відбір і включення матеріалів до основного чи допоміжного фондів повинен здійснюватися на основі критеріїв - профільності, відповідності тематиці музею, наукової достовірності, навчально-виховної цінності, доступності.

Оцінка і включення матеріалів до основного чи науково-допоміжного фондів музею має ґрунтуватися на ряді критеріїв, таких як їхня відповідність профілю та тематиці музею, наукова достовірність, освітня та виховна цінність, а також їхня доступність для вивчення та використання.

Фондова робота в шкільному музеї несе в собі обов'язковий етап обліку музейних матеріалів, що становить одну з ключових складових цього процесу. Ця діяльність має на меті юридично забезпечити охорону музейних фондів та визначити права музею на наукові знання, набуті під час вивчення музейних предметів і колекцій.

У шкільному музеї для обліку використовуються такі документи, як акти та інвентарні книги. Згідно з "Положенням про музей при навчальному закладі, який перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки України," затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 4 квітня 2006 р., № 640, акт не є обов'язковим документом. Проте, процес створення, функціонування і ліквідації музею вимагає актування. Часто це потрібно для вирішення питань від передачі музейних матеріалів чи колекцій громадянами, установами, організаціями до школи. Акт також необхідний в разі передачі музейного експоната (наприклад, знайденої зброї чи дорогоцінних нагород) державним музеям, а також для виконання звірки фондів матеріалів, виявлення втрат та списання. Зазвичай, коли музейний експонат приймається,

його реєструють у книзі надходжень, що є ще однією важливою частиною облікового процесу [34].

Музейні предмети повинні „працювати” - нести відвідувачеві наукову інформацію. Це забезпечується шляхом їх показу, цілеспрямованого та науково обґрунтованого демонстрування з метою розкриття вибраної теми, профілю, власне - шляхом створення музейної експозиції. Вона і є результатом експозиційної роботи - одним з основних напрямів музейної діяльності, у ході якого реалізується науково-дослідна, інформаційна та освітньо-виховна функції шкільного музею. В експозиції музейні предмети стають експонатами, складають певну систему образів, розкривають тему, діють на розум і почуття відвідувачів, сприяючи поглибленню знань і формуванню цікавості до історії, культури та науки.

Оформлення експозиції має свій логічний порядок, розпочинаючись з наукового проектування. Перший етап включає формування наукової концепції експозиції - цілісного узагальненого погляду на мету, завдання, основні теми, ідеї та проблеми, які складають основний науковий зміст експозиції. На наступному етапі концепція знаходить своє втілення в розширеній тематико-експозиційній структурі - документі, який містить перелік і зміст розділів, тем, підтем, опис майбутніх експозиційних комплексів, що допомагає керувати ефективним розвитком та впровадженням експозиції [67].

Важливе значення має відбір експозиційного матеріалу - сукупності як автентичних (оригінальних) музейних предметів, так і різних відтворень - моделей, муляжів, текстів, які допомагають краще розкрити тематику та основні ідеї експозиції.

За наявності розширеної тематико-експозиційної структури і достатнього набору експозиційного матеріалу створюється тематико-експозиційний план - документ, який відображає групування експозиційних матеріалів відповідно до розширеної тематичної структури експозиції. Він включає назви розділів, підрозділів, тем, підтем, експозиційних комплексів; основні тексти, анотації, перелік експонатів в експозиційних комплексах із зазначенням відомостей про

характер експозиційних матеріалів (оригінал, копія, модель та інше), їх розмір, місце і шифр зберігання. На основі тематико-експозиційного плану відбувається художнє проектування експозиції - розробка художньої форми, що адекватно відображає зміст експозиції. Цей процес здійснюється в три етапи. Спочатку на базі наукової концепції створюється художня у формі креслень, макетів і пояснювальних документів. Далі - розробляється ескізний проект і, нарешті, - монтажні листи і шаблони. На етапі наукового, а згодом і художнього проектування враховуються принципи, такі як історико-хронологічний, комплексно-тематичний і проблемний, а також загальнонаукові - науковість, об'єктивність, використовуються системний, ансамблевий і тематичний методи. Правильний вибір принципу і методів сприяє ефективній реалізації задуму [66].

Вибір принципів і методів експозиційної побудови суттєво залежить від визначення профілю музею. Шкільні історичні музеї в основному спрямовані на історико-хронологічний принцип, який відображає історію населеного пункту або краю в певній часовій послідовності відповідно до прийнятої періодизації. Краєзнавчі музеї, як правило, використовують метод тематичного показу, відкриваючи експозиційні матеріали через пояснюючі тексти в ключових розділах - природа, економіка, історія, культура, теми і підтеми. Систематичний підхід використовується при створенні природничих експозицій (рослини, зразки корисних копалин), організації виставок. Ансамблева експозиція створюється для відтворення історичних подій, побуту, життя і діяльності видатних осіб за допомогою поєднання документальних матеріалів з конкретним інтер'єром (бабусина хата, діорама бою, епізоди з життя, робочий куток письменника тощо).

Φοτο 3.

Φοτο 4

Фото 5.

Офіційне визнання музею є легалізація, що відбувається через його реєстрацію, яку організовують Український державний центр туризму і краєзнавства, обласні, районні та міські центри, інші позашкільні заклади. Спеціальні комісії, створені при районних (міських) відділах освіти, проводять реєстрацію та видачу свідоцтва про відомчу реєстрацію музею, підписаного керівником обласного управління освіти і науки [44].

Облік шкільних музеїв, крім легалізації, служить важливим інструментом систематизації та впорядкування музейної мережі, створення банку даних про музеї. У цьому контексті вирішуються завдання виявлення матеріалів із винятковою науковою, історичною та художньою цінністю для особливого обліку. Облік здійснюється через уніфікований паспорт, копії якого зберігаються в школі, органі управління освітою та УДЦТК учнівської молоді. При перереєстрації музеїв при навчальних закладах, які діють понад два роки, та досягли великих успіхів у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу та роботі в напрямках пошукової, туристсько-краєзнавчої та науково-дослідницької діяльності, може бути присвоєно звання "Зразковий музей", яке підтверджується дипломом відповідного зразка, видаваним раз на три роки [28].

Створення і легалізація музею – це тривалий процес, що вимагає спільних зусиль усього шкільного колективу: педагогів, учнів, батьків та місцевих мешканців. Під час цього процесу глибоко та всебічно вивчається історія, природа, економіка та культура населеного пункту. Проводиться збір, наукова обробка та систематизація музейного матеріалу, формування основного та науково-допоміжного фондів музейних предметів, а також оформлення експозицій. У результаті цього відбувається відкриття та реєстрація нового музейного закладу [44].

2.2. Шкільний музей осередок краєзнавства

Справжнім осередком краєзнавства в освітньому закладі є шкільний музей. Завдяки йому учні мають можливість глибше вивчати історію, культуру,

природу своєї місцевості. Музей стає платформою для освітніх заходів, екскурсій та досліджень, які сприяють формуванню краєзнавчого світогляду серед учнів. Захоплюючи їх участь, музей активно сприяє розвитку та популяризації шкільного краєзнавства, роблячи його доступним та цікавим для всіх членів навчальної спільноти. У такому музеї об'єднуються історичні свідчення, цінні артефакти та наукові дослідження для створення неповторного середовища навчання та пізнання.

За наявності музею в загальноосвітньому навчальному закладі, він перетворюється в один із ключових центрів шкільного краєзнавства. Це особливо актуально після 28 жовтня 2008 року, коли відбувся IV з'їзд Національної спілки краєзнавців України та прийнято новий статут, який закріпив її національний статус та спрямованість на творчий розвиток, здійснюючи перехід від масової організації до вузькопрофесійної. Цей крок також призвів до ліквідації первинних осередків Всеукраїнської спілки краєзнавців у тих школах, де вони раніше функціонували [6].

Шкільні музеї визначають, передусім, те, що вони поглиблюють і реалізують функції шкільного краєзнавства - освітньо-пізнавальну, пошуково-дослідну, суспільно корисну і виховну. Адже соціальні функції музею (його суспільне призначення, роль стосовно суспільства) і завдання - адекватні завданням і суспільному призначенню краєзнавства. Основні функції музею також включають освітньо-виховну, документування явищ і подій суспільного буття, збереження, що здійснюється в процесі обліку, реставрації і консервації зібраних музейних предметів, науково-дослідну, яка реалізується на основі зібраних музейних матеріалів на етапах як створення, так і функціонування музею, суспільно корисну. Ці функції знаходять поглиблення в завданнях, які вирішують шкільні музеї [56].

Звідси важливо відзначити, що основними завданнями шкільного музею є:

<i>Завдання</i>	<i>Опис</i>
Залучення молоді до різних видів роботи	Включає пошукову, краєзнавчу, науково-дослідницьку, художньо-естетичну та

<i>Завдання</i>	<i>Опис</i>
	природоохоронну роботу.
Формування соціально-громадянського досвіду	Розробка прикладних прикладів історичного минулого України для навчання соціальної та громадянської свідомості школярів.
Розширення та поглиблення підготовки учнів	Використання позакласної та позашкільної роботи для розвитку загальноосвітніх і професійних навичок учнів.
Надання допомоги педагогічному колективу	Підтримка впровадження активних методів роботи з учнями та сприяння педагогам у педагогічному процесі.
Залучення учнів до раціонального використання Музейного фонду	Сприяння розвитку учнівської молоді у сфері створення, збереження та використання музейних предметів.
Виявлення, вивчення, охорона та популяризація пам'яток	Здійснення робіт із вивчення, збереження та популяризації історичних, культурних та природних цінностей рідного краю.
Проведення культурно-освітньої роботи	Організація заходів та подій для підвищення культурної та освітньої свідомості серед учнів, батьків та інших верств населення.

Статус музею як центру шкільного краєзнавства формується за допомогою зростаючих організаційних можливостей та встановлення ієрархії управлінських структур, що більше віддзеркалюють громадянський характер, аніж державне управління. Це відповідає особливостям організаційної і управлінської структури краєзнавчого руху.

Державним управлінням в шкільному музеї керують директор, відповідальний за загальне керівництво та музейний фонд, та особа, покликана доглядати за збереженням та поповненням фонду. Директор приймає рішення щодо дислокації та графіку роботи музею, схвалює плани та сприяє реалізації заходів, включаючи навчальні та виховні. Зазначений посадовець, призначений наказом по школі, зазвичай є завідувачем музею та педагогічним працівником, маючи великі знання з історії краю, краєзнавчої методики та організаційних навичок. В районах і містах шкільні музеї належать до організаційно-методичного підпорядкування методичних комісій відділів освіти, станцій

туризму і краєзнавства, а також інших позашкільних установ [67].

Музеї, як центри шкільної краєзнавчої роботи, починають виконувати свою роль не відразу, а поступово, розвиваючи різноманітні напрямки діяльності. Вони здійснюють комплекс заходів, спрямованих на детальне вивчення історії краю, збереження, охорону і популяризацію пам'яток історії, культури і природи [56].

Рис. 2ю1. Етапи шкільної краєзнавчої рботи

Неоціненною формою культурно-освітньої взаємодії музею та відвідувачів, зокрема нового покоління є екскурсії. Цей захід базується на спільному огляді експонатів під керівництвом екскурсовода, який обирає певну тему та маршрут з метою надання пізнавальної, освітньої, наукової та виховної інформації.

Участь у навчально-пізнавальних заходах музею можлива як під час урочної, так і позаурочної діяльності. Це створює винятковий шанс для учнів глибше вивчати історію, культуру та природу свого регіону. Екскурсії допомагають створити живий зв'язок із збереженими артефактами, а екскурсоводи, володіючи глибокими знаннями, відіграють ключову роль у зрозумінні представленої інформації.

Важливо зазначити, що екскурсійна діяльність може стати не лише джерелом знань, але й креативним процесом, який розкриває учням можливості самостійного вивчення і дослідження. Таким чином, музей стає центром навчання та виховання, активно залучаючи нове покоління до розуміння та поваги до спадщини свого регіону.

Урок-екскурсія в музеї є популярним методом, де учитель може дозволити екскурсоводам провести частину уроку. Також учителі можуть бути екскурсоводами для учнів. Уроки в класі або кабінеті можуть включати використання музейних предметів, створюючи цікавий інтерактивний досвід для учнів [50].

Поєднання уроку з використанням музейних експозицій може включати проведення частини уроку в класі, а головний етап - вивчення нового матеріалу - у музеї. Це дає можливість учням взаємодіяти з експонатами, використовуючи зорове та аудіальне сприйняття. Особливо ефективними є уроки вивчення рідного краю, що стає необхідною складовою географічного курсу.

Музеї сприяють ефективній реалізації варіативної частини навчального плану, зокрема проведенню курсів за вибором та факультативів. Це відкриває широкі можливості для студентів розширити свої знання і поглибити розуміння предметів.

У музеї широко розвивається позакласна діяльність, а особливо популярним став формат шкільних краєзнавчих конференцій, які залучають учителів, науковців та учнів. Вчителі та учні використовують ресурси музею, включаючи його бібліотеку, для підготовки та представлення доповідей та повідомлень під час цих заходів. Музей стає плідним майданчиком для обміну знань, досліджень та ідей, сприяючи розвитку наукового підходу серед учасників конференцій [28].

Успіх шкільної музейної справи тісно пов'язаний із готовністю педагогічних кадрів взяти на себе відповідальність за керівництво та спрямування музейною діяльністю. Важливо, щоб вони мали фахову підготовку та високий рівень морально-психологічної стійкості. Створення відповідного

іміджу для шкільної музейної роботи вимагає зусиль педагогів-організаторів та дирекції. Ця справа також належить до компетенції районного (міського) та обласного управлінь освіти, зокрема позашкільних установ, які підтримують шкільні музеї. Тут особливе значення мають обласні та Українські державні центри туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Важливо, щоб у музейну роботу був залучений весь або більшість педагогічного колективу, залучаючи учителів до проведення гуртків і керування пошуковими загонами. Педагоги повинні ефективно використовувати можливості музею в навчально-виховній урочній та позаурочній роботі, спрямовуючи їхню діяльність по своєму профілю.

Однак розвиток шкільного музейництва вимагає більшої підтримки. Наприклад, база музейної роботи повинна бути сучасною, а використання новітніх комп'ютерних технологій в експозиційному показі та екскурсійній практиці має стати стандартом. Часто недооцінюється важливість моральної та матеріальної підтримки для тих, хто займається шкільною музейною справою.

Також, варто внести зміни в навчальні плани, де елементи теорії і методики шкільного краєзнавства та основ наукового дослідження вивчали б уже в 7-8 класах. Досвід музейної роботи слід активно висвітлювати в засобах масової інформації.

Отже, огляд внеску музеїв у шкільну краєзнавчу роботу та висвітлення алгоритму їх створення і функціонування переконливо засвідчує, що шкільне музейництво, зародившись ще в далекі часи, успішно витримало випробування часом і стало дієвим фактором активізації навчально-виховного процесу.

Музеї стали не лише місцем накопичення й збереження пам'яток історії і культури, а й ефективним засобом їх популяризації. Вони стали одними з важливих центрів шкільної краєзнавчої роботи, спрямованої на відновлення ланцюга історичної пам'яті, відновлення зв'язку між поколіннями та формування національного світогляду і патріотичної позиції наших наступників.

Матеріально-технічне, фінансове забезпечення, організаційно-методична

підтримка шкільного музейного активу з боку освітянських управлінських та методичних структур, а також моральне і матеріальне стимулювання їхньої праці, перетворюють музеї в важливі центри урочної та позаурочної краєзнавчої роботи. Це також сприятиме підвищенню рівня освіти і виховання школярів.

2.3. Основні принципи організації та діяльності музею

Шкільні музеї, як особливий вид музейних установ, вражають своєю специфікою, оскільки вони не тільки зберігають та викладають експозиції, але й активно комплектуються відповідно до освітніх та виховних завдань конкретної школи. Найкращі серед них працюють як навчально-методичні центри та лабораторії, що надає значний внесок у підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Однією з особливостей є те, що шкільні музеї діють як динамічні центри, адаптовані до особливостей кожного закладу освіти. Вони не лише залучають учнів до вивчення історії, культури та природи свого регіону через експозиції, але і активно впроваджують педагогічні методи, що сприяють самостійній роботі школярів під керівництвом педагогів. Шкільні музеї виступають не лише як зберігачі, але і як центри, де учні можуть поглибити свої знання, розвивати творчість та самостійність, що визначає важливу роль у формуванні гармонійно розвиненої особистості [55].

Багато шкільних музеїв спеціалізуються на краєзнавчих дослідженнях, розгортання роботи в одному з напрямів вивчення краю. Вони систематизують та вивчають різні аспекти історії, культури та природи регіону, надаючи учням можливість глибше ознайомитися з рідним краєм і його традиціями.

Після створення музею його діяльність оцінюється відповідно до положення про музей, і якщо вона відповідає вимогам, комісія по огляду шкільних музеїв робить висновок щодо присвоєння звання "Шкільний музей". Такий музей отримує спеціальне посвідчення, а йому також видається паспорт як свідоцтво його статусу та значущості у системі шкільної освіти.

Навколо краєзнавчого музею формується інтенсивна діяльність шкільних туристсько-краєзнавчих гуртків, які працюють у різних напрямках пошуково-дослідницької роботи. Ці гуртки активно залучаються до вивчення та дослідження історії, культури, традицій та природних багатств рідного краю. Співпраця з музеєм допомагає їм правильно обирати теми та напрямки для подальших пошуків та досліджень. Музей стає не лише центром збереження пам'яток, але й важливим каталізатором для розвитку цікавих та плідних ініціатив в сфері краєзнавства [28].

З роками роль шкільного музею неминуче розширюється, виходячи за межі шкільного життя. Він перетворюється у пошуково-творчу лабораторію для педагогічного колективу, де проводиться науково-педагогічна обробка зібраних матеріалів і створюються дидактичні посібники для оптимізації навчально-виховного процесу. Шкільні музеї трансформуються у важливі організаційно-методичні центри шкільного краєзнавства, сприяючи розширенню загальноосвітнього кругозору та спеціальних знань учнів. Вони допомагають формувати у учнів наукові інтереси, стимулюють професійні нахили та організують суспільно корисну працю, сприяючи гармонійному розвитку освітнього середовища.

Таблиця 2.1.

Напрями роботи шкільного музею

Напрямок роботи	Опис
Музейно-організаційний	Забезпечення функціонування шкільного музею. Створення музейної ради, яка включає голову, відповідального за зберігання фондів, помічника, секретаря та кілька членів. Організація секцій фондом роботи.
Освітньо-виховний	Здійснення робіт, спрямованих на навчання та виховання учнів. Створення стаціонарних експозицій та пересувних виставок. Організація екскурсій, лекцій, культурно-організаційних заходів в музеї та поза його межами.
Навчально-програмний	Використання музейних матеріалів у навчально-виховному процесі. Організація підготовки екскурсиводів та лекторів. Підтримка листування з різними організаціями, музеями, школами тощо.

Напрямок роботи	Опис
Організація вільного часу	Сприяння організації вільного часу школярів. Виконання робіт, спрямованих на суспільно корисну діяльність учнів відповідно до профілю музею.

Освітньо-виховний напрямок шкільного музею відіграє ключову роль у розв'язанні загальноосвітніх завдань. З одного боку, цей напрямок дозволяє краєзнавцям музею розвивати навички самостійної пізнавальної діяльності, поглиблювати свої знання та розширювати кругозір. З іншого боку, сприймання експозиції вимагає значних інтелектуальних зусиль, що сприяє формуванню активності учнів і вихованню патріотизму.

Вплив музею на освіту та виховання визначається особливостями його експозиції, яка може викликати конкретні чуттєві враження та сприяти наочно-образному мисленню. Специфіка пізнавального процесу в музеї полягає в тому, що вже відомі події і явища підтримуються задокументованими музейними предметами, що сприяє формуванню навичок предметного сприймання учнів.

Наочність музейної експозиції стимулює спостережливість та розвиває у дітей навички предметного сприймання. Здатність дітей до зорового переживання розвивається внаслідок активізації та поглиблення їх запам'ятовування, а також розвитку уявлення.

Безпосередній контакт з музейною реліквією викликає у школярів почуття особистої причетності і сприяє емоційній реакції, що підсилює образне уявлення про події та явища. Музей, викликаючи різноманітні емоції, створює основу для виховного впливу, що сприяє формуванню переконань, моральних цінностей, норм, а також естетичних ідеалів.

Отже, шкільні музеї, сприяючи ідейному, моральному, трудовому та естетичному вихованню підрастаючого покоління, відіграють важливу роль у формуванні гармонійного освітнього середовища.

Ефективність освітньо-виховного впливу музею значною мірою залежить від рівня "музейної культури" учнів, їх здатності орієнтуватися в музейному

середовищі та користуватися музейною мовою для сприйняття експозицій. Це включає уміння оцінювати музейні предмети як пам'ятки матеріальної культури, а також із суспільно-історичних позицій, розглядаючи їх як частину історії. "Музейна культура" сприяє розвитку учнівської здатності побачити багатогранні зв'язки між минулим і сучасністю, вивчаючи історію як єдиний комплекс взаємозв'язаних подій [23].

Отже, шкільний музей виступає не лише як місце збереження історії, а й як форма розвитку творчої самодіяльності та громадської активності школярів. Його діяльність націлена на те, щоб кожне наступне покоління учнів, критично оцінюючи досягнення своїх попередників, продовжувало розвивати та покращувати роботу музею. Зберігається наступність музейно-краєзнавчої діяльності завдяки цілеспрямованій роботі.

Важливо, щоб школярі приєднувалися до роботи в шкільному музеї під впливом підтримки та заохочення батьків. Це сприятиме стабільності та розвитку музейної діяльності в школі.

Географічний відділ відіграє ключову роль у шкільному краєзнавчому музеї. Пропонуємо схему оформлення та експозиції цього відділу, щоб він був доступним та зрозумілим для учнів, підвищуючи їхні інтереси до вивчення географії та рідного краю (додаток В).

Створення шкільного краєзнавчого музею є кроком у розвиток туристично-краєзнавчої роботи школи, вказуючи на постійне бажання учнів розширювати знання і поглиблювати зв'язок з рідним краєм. Це не просто місце для зберігання артефактів, але і творча лабораторія, де кожен може відчувати себе дослідником та внести свій доробок у формування своєї музейної експозиції.

Головне призначення ентузіастів-краєзнавців є постійне поповнення, оновлення та вдосконалення музейної експозиції. Вони розуміють, що природа та життя людей постійно змінюються, і це є невичерпним джерелом для нових матеріалів у музеї. Саме через активний пошук і систематичну дослідницьку

роботу вчителів та учнів музей може залишитися актуальним та цікавим для відвідувачів.

Планомірний, постійний і цілеспрямований пошук матеріалів показує високий рівень організації та визначеність шкільного колективу. Вчителі та учні активно залучаються до пошуку та дослідження нових аспектів рідного краю, враховуючи зміни в природі та суспільстві. Такий підхід прогресу розвитку не лише музею, але й загальної освіти та ініціативності шкільної громади.

Створення краєзнавчого музею в школі не лише закликає до збереження та вивчення минулого, а й відкриває нові горизонти для пізнання та розвитку. Такий музей стає не тільки осередком знань, але й місцем, де вчать новим словом, розкривається творчий потенціал і розвивається любов до вивчення власного коріння

Наш проєкт передбачає створення шкільного географічного музею в лиці села Байраки, що втілює унікальний підхід до навчання та виховання учнів. Цей музей стане центром для вивчення географії та розкривання багатства місцевості.

Передусім, мета нашого проєкту - сприяти активному навчанню та розвитку географічних знань. Музей буде включати інтерактивні дисплеї, картографічні матеріали та віртуальні експозиції, що створять захопливий простір для вивчення географії.

Одним з ключових елементів музею буде розділ, присвячений історії та культурним особливостям села Байраки. Це допоможе учням зрозуміти взаємозв'язок між природними умовами регіону та життям його мешканців. Крім того, експозиції будуть висвітлювати природні багатства села, його рельєф, клімат та екосистеми.

Основний акцент буде зроблений на взаємодії людини з природою. Ми плануємо включити в експозиції інформацію про екологічні проблеми та можливі шляхи їх вирішення. Це дозволить учням не лише отримувати знання, але й формувати екологічну свідомість та відповідальність.

Ще однією важливою частиною музею буде залучення шкільної громади та педагогічних кадрів. Ми плануємо проводити тематичні лекції, екскурсії та практичні заняття, що сприятимуть взаємодії учнів та вчителів у цьому освітньому просторі.

Впевнена, що створення географічного музею в ліцеї села Байраки позитивно позначиться на навчанні, підвищить інтерес учнів до географії та сприятиме розвитку їхньої громадянської свідомості.

У першому залі, розташована карта, яка демонструє географічне положення регіону. Це створює контекст та привертає увагу відвідувачів. Початковий розділ, присвячений різноманіттю кліматичних зон, розташований в зоні з відтворенням різних кліматичних умов. Інтерактивні експонати дозволяють відвідувачам відчувати та досліджувати різницю між ними.

Подальший розділ присвячений різнобарв'ю ландшафтів. Тут відвідувачі можуть побачити макети гір, лісів, пустель та водойм, що надає повний образ природних умов. Відтворення звукових ефектів та ароматів додає затишок та реалізм.

Наступний розділ відображає біорізноманіття та екосистеми. Інтерактивні діорами та відеоматеріали висвітлюють взаємодію різних видів у природі. Зона також акцентує на важливості збереження біорізноманіття.

Виставковий майданчик проходить до розділу "Людина та Природа", де відвідувачі можуть розуміти вплив людської діяльності на природу та необхідність екологічної освіти. Велика увага приділяється питанням взаємодії людини з екосистемою.

Інтерактивні зони становлять важливу частину експозиції, стимулюючи активне дослідження та навчання. Це включає ігрові елементи, експериментальні станції та віртуальні симулятори [15].

Завершальний зал підсумовує враження та закликає відвідувачів долучитися до підтримки екологічних ініціатив.

Такий план створює логічний та змістовний маршрут для відвідувачів, дозволяючи їм не лише вивчати інформацію, але і відчутти, як вони взаємодіють із представленими природними умовами.

Висновки до розділу 2

В розділі "Основні принципи і методика створення шкільного музею" визначено ключові аспекти організації та функціонування музею в шкільному середовищі. Зазначені принципи та методики служать основою для ефективної роботи музейного активу та сприяють досягненню поставлених навчально-виховних цілей. Декілька важливих висновків можна зробити:

Інтеграція в освітній процес: Шкільний музей є не лише місцем збереження артефактів, але й ефективним інструментом для інтеграції навчання та виховання. Методика створення музею пов'язана з його використанням у навчальних програмах, що дозволяють поглиблювати знання учнів у позаурочний час.

Активна участь педагогічного колективу: Важливим принципом є залучення всього педагогічного колективу до музейної роботи. Це створює сприятливі умови для розвитку творчих ідей, обміну досвідом та спільної діяльності.

Роль музейної ради та секцій: Музейна рада та секції займаються координаційною діяльністю в організації музейної роботи. Їхня діяльність спрямована на розвиток експозиції, проведення досліджень та організацію подій, що сприяє розвитку музейного потенціалу.

Залучення географічного відділу: Створення географічного відділу робить акцент на вивченні рідного краю, розвитку географічних знань та формуванні національної свідомості.

РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПРИРОДИ ГЕРЦАЇВЩИНИ В ЕКСПОЗИЦІЇ КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ЛІЦЕЮ СЕЛА БАЙРАКИ

3.1. Географічне положення та сучасний адміністративно-територіальний поділ

Географічне положення визначає доступ до ресурсів і формує характер господарської та культурної діяльності. Наприклад, райони з помірним кліматом можуть бути сприятливими для розвитку сільського господарства, тоді як гірські місцевості можуть бути ідеальним місцем для туризму. Раціональне використання природних ресурсів є ключем до сталого розвитку, забезпечуючи екологічну рівновагу та соціально-економічну стійкість. Такий підхід формує гармонійне співіснування людини та природи, визначаючи динаміку розвитку суспільства.

Знаходження Герцаївщини на стику культурних, етнічних та історичних впливів формує унікальну тканину її ідентичності. Цей регіон, досягнувши свій розвиток від сільськогосподарського до багатоаспектного, став центром області [7].

Фізико-географічні особливості Герцаївщини включають пагорби, річкові долини та лісисті урочища, що створює ландшафтну різноманітність та екологічну цінність. Різноманітність клімату відзначається від помірного до континентального, що створює умови для різних видів рослинності та тваринного світу.

Транспортна інфраструктура регіону включає автомобільні шляхи та залізничні маршрути, що сприяє підтримці зв'язків з іншими областями. Таке положення робить Герцаївщину не лише місцем проживання, а й кількома транзитними пунктами для вантажів та пасажирів.

Соціокультурний аспект Герцаївщини відзначається розмаїттям традиційних, національних особливостей та культурних заходів. Люди цього регіону пишаються своєю історією, передаючи та зберігаючи унікальні традиції та ремесла.

Від природи до інфраструктурного розвитку, Герцаївщина залишає невід'ємний слід в історії Чернівецької області. З її багатогранною природою та

культурним спадком цей регіон продовжує виступати лідером економічного і соціокультурного розвитку, підтримуючи та збагачуючи область у всіх аспектах.

Герцаївський район — колишній район Чернівецької області України, був найменшим за площею у країні. За етнічною ознакою був мононаціональним з румунською більшістю.

17 липня 2020 року район було ліквідовано внаслідок адміністративно-територіальної реформи, а його територія відійшла до новоутвореного Чернівецького району [42].

Герцаївська міська громада — територіальна громада України, у Чернівецькому районі Чернівецької області. Адміністративний центр — місто Герца. Площа громади — 56,21 км², населення — 6349 мешканців (2018). Утворена шляхом об'єднання Герцаївської міської ради та Лунківської, Молницької сільських рад Герцаївського району. До складу громади входять 12 населених пунктів — 1 місто (Герца) і 11 сіл: Байраки, Великосілля, Дяківці, Куликівка, Лунка, Могилівка, Молниця, Петрашівка, Підвальне, Тернавка та Хряцька. Старостинські округи: Байраківський, Куликівський, Лунківський, Молницький, Петрашівський, Тернавський, Хряцький [42, 62]

Острицька сільська громада — територіальна громада України, в Чернівецькому районі Чернівецької області. До реформи 2020 року була у складі ліквідованого Герцаївського району Адміністративний центр — село Остриця. Площа громади — 78,24 км², населення — 11563 мешканці.

Утворена 14 серпня 2017 року шляхом об'єднання Годинівської, Горбівської, Острицької та Цуренської сільських рад Герцаївського району. До складу громади входять 10 сіл: Банчени, Велика Буда, Годинівка, Горбова, Луковиця, Мала Буда, Маморниця, Маморниця Вама, Остриця та Цурень.

Район дослідження розташований в південно-західній частині Чернівецької області і займає вигідне фізико-географічне та транспортно-економічне положення, його крайні точки мають такі координати [7]: північна точка — 48°16'50" пн.ш.; 26°02'30" сх.д.; південна точка — 48°02'40" пн.ш.;

26°07'50" сх.д.; західна точка – 48°15'50" пн.ш.; 26°00'30" сх.д.; східна точка – 48°11'10" пн.ш.; 26°19'50" сх.д.

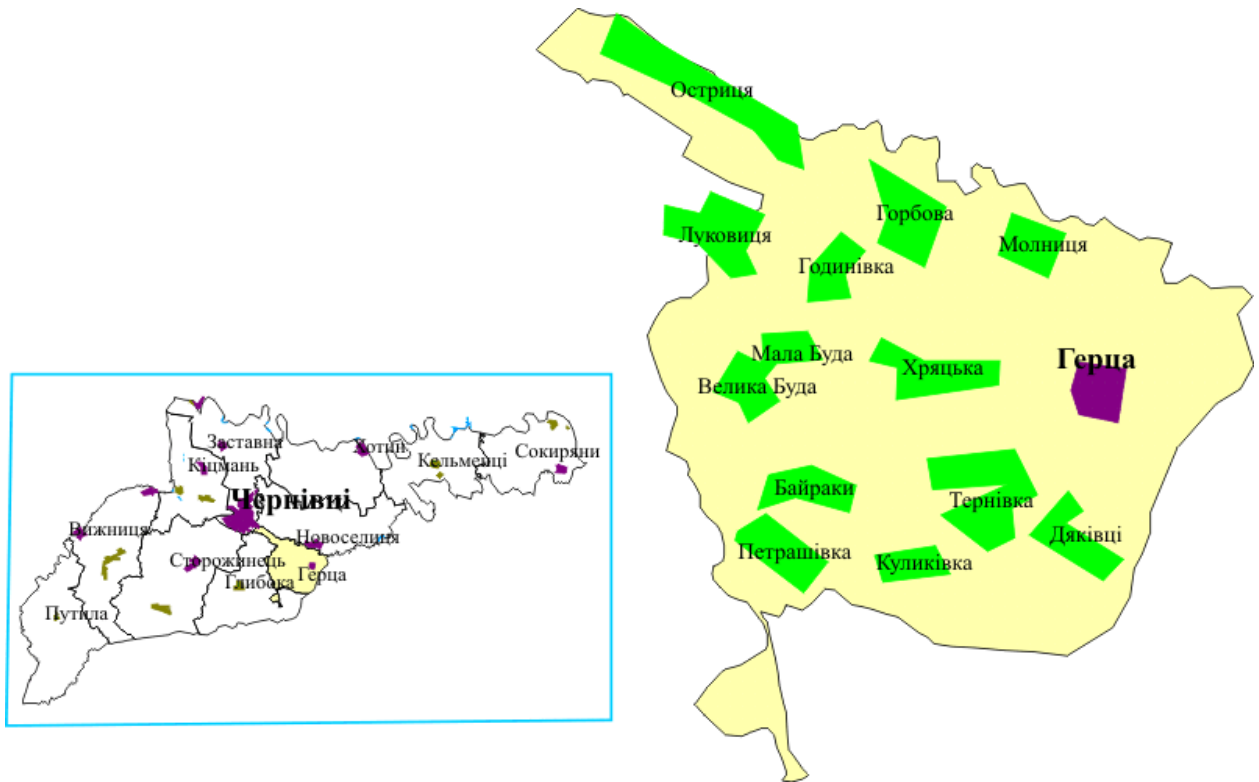

Рис. 3.1. Картохема досліджуваної території

Територія Герцаївщини із точки зору історико-географічного положення є своєрідним, бо він не належить ні до Північної Буковини, ні до Бессарабії, вона є частиною колишнього Дорохойського повіту Румунії. Тільки декілька сіл (Остриця, Цурень, Маморниця, Луковиця) відносяться до Північної Буковини, бо вони разом з останньою входили до Австро-Угорщини, тоді як інші населені пункти теперішнього району відносились до Румунії [43].

3.2 Загальна характеристика поверхні та корисних копалин

Орографічні особливості території, яку ми розглядаємо, займають перше місце в географо-краєзнавчій характеристиці регіону. Природні чинники, такі як рельєф, пропонують температурний режим, опади, напрямок повітряних мас, обґрунтований покрив, а також впливають на конфігурацію

сільськогосподарських угідь та врожайність культур. Розглядуваний район віднесено до передгір'я Чернівецької області за будівельною поверхнею.

Структура рельєфу формувалася під впливом тектонічних процесів, які призвели до утворення Карпатських гір. Ці процеси визначили першочергові висотні рівні на території району. Формування рельєфу продовжувалося під впливом річок, таких як Прут, Дерелуй та їх допливи [7, 43].

На доповнення до цих постійних водотоків, існує ряд тимчасових річок, утворених переважно в результатах дощів. Ці водотоки впливають на створення розчленованої яружно-балкової мережі. Процеси акумуляції, такі як намивання і відкладання наносів, впливають на формування плоских ділянок, таких як заплави, тераси річок, і різноманітні елементи рельєфу.

Усі ці фактори призвели до створення на досліджуваній території складного і в основному розчленованого рельєфу зі значним коливанням висоти. Максимальна висота в районі, що розглядається, досягає 430 метрів абсолютної висоти, знаходячись біля села Петрашівка [7].

Герцаївщина вирізняється характерним горбисто-грядовим рельєфом та інтенсивними зсувними процесами. У басейні річки Дерелуй, вододіли нагадують деревоподібні розгалуження, утворюючи улоговинно-грядовий рельєф, сприяючи частково перехопленню лівих притоків Сірету правими притоками Пруту.

Нижче розглянемо терасові рівні основних річкових долин за М. С. Кожуріною [21]. Надвисокі тераси не виявлені на передкарпатських річках. Можливо тому, що річки, підмиваючи праві береги, розмили їх. Шоста тераса (120-150 м) у долині Пруту трапляється фрагментарно і досить рідко. Цей рівень на правобережжі Пруту не має руслової фації, на південь від м. Чернівців тераса складена глиною і суглинками [8].

П'ята тераса (80-100 м) в рельєфі відображена краще, ніж шоста і має вигляд похилого схилу. Правий схил Пруту стрімкий і тому поверхня п'ятої тераси часто ускладнена зсувами.

Четверта тераса (40 м у долині Пруту) добре простежується у рельєфі, хоч

також значно розмита. Вздовж правобережжя Пруту вона відображена вузькими фрагментами шириною 300-400 м, складена переважно лесоподібними суглинками.

Третя тераса (12-25 м) у долині Пруту виділяється в рельєфі різким уступом, що добре зберігся, та рівною поверхнею самої тераси. На правобережжі Пруту третя тераса складена в основі здебільшого галечником, сірим пісковиком, над яким залягає пісок чи супісок, що переходить у суглинок.

Друга тераса (5-8 м) у долині Пруту займає чи не найбільшу площу з усіх терас. Для геологічної будови характерна наявність сіро-бурого важкого суглинка, під яким залягає сірий пісок з прошарками галечника, а потім – галечник добре окатаний. Потужність алювію другої надзаплавної тераси Пруту близько 10 м.

Перша тераса (3-4 м) у долині Пруту поширена мало, часто відсутня внаслідок підмиву берегів під час повені. Заплава на правобережжі Пруту мала, місцями зовсім відсутня, ширша в районі с. Маморниця. Складена заплава валуно-галечною товщею, а на високій заплаві часто є супісок.

Територія Герцаївщини, хоча і не багата на корисні копалини, привертає увагу завдяки наявності різноманітних будівельних матеріалів. Кам'яні будівельні матеріали, такі як пісковики, широко використовують при будівництві фундаментів. Крім того, значною кількістю є піски та гравійно-галечні відклади у долині річки Прут. Тут розширені неогенові та четвертинні глини і суглинки, що активно утворюються у виробництві цегли і черепиці. Така різноманітність будівельних ресурсів сприяє розвитку будівельної індустрії на даній території.

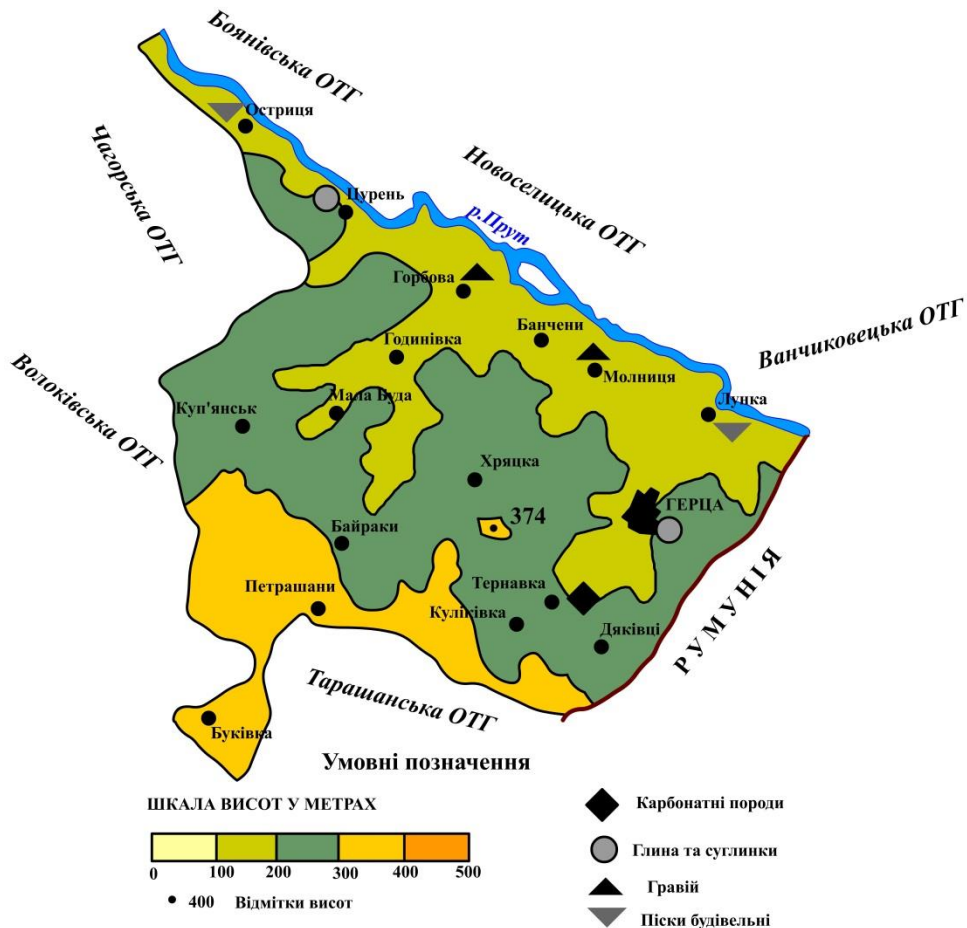

Рис. 3.2. Особливості поверхні та корисні копалини Герцаївщини [36]

Герцаївщина виразно характеризується горбисто-грядовим типом рельєфу та значним розвитком зсувних процесів. У басейні річки Дерелуй вододілі мають вигляд деревоподібних розгалужень і створюють улоговинно-грядовий тип рельєфу, що значно сприяло перехопленню лівих допливів Сірету правими допливами Пруту

Сьома тераса не виявлена на річках передкарпатського регіону, можливо, через те, що водойми, обмиваючи правий берег, змивають її. Шоста тераса (з висотою 120-150 м) в долині Пруту зустрічається фрагментарно та досить рідко. Цей рівень на правому березі Пруту не має вираженої руслової фації; на південь від міста Чернівці тераса складена глиною і суглинками [7].

П'ята тераса (з висотою 80-100 м) в рельєфі відображена більш чітко, ніж шоста, і має форму нахилу. Правий нахил Пруту є крутим, що призводить до частих зсувів на поверхні п'ятої тераси. Отже, рельєф п'ятої тераси часто ускладнений зсувами через стрімкий нахил правого схилу річки.

Територія Герцаївщини, хоча і не багата на корисні копалини, привертає увагу завдяки наявності різноманітних будівельних матеріалів. Кам'яні будівельні матеріали, такі як пісковики, широко використовують при будівництві фундаментів. Крім того, значною кількістю є піски та гравійно-галечні відклади у долині річки Прут. Тут розширені неогенові та четвертинні глини і суглинки, що активно утворюються у виробництві цегли і черепиці. Така різноманітність будівельних ресурсів сприяє розвитку будівельної індустрії на даній території (див. рис. 3.2.).

3.3 Особливості кліматичних умов території

Клімат району дослідження формується внаслідок його розташування у помірних широтах та впливу гірської системи Карпат, результатом чого є дуже м'який та вологий клімат. Одним із ключових факторів, які визначають клімат, є сонячна радіація. Її величина залежить від широти, пори року, доби, а також від атмосферної циркуляції, характеру підстилаючої поверхні, експозиції та кута нахилу.

Радіаційний баланс, що визначається сумою сонячної радіації та випромінювання землі, складає середньорічно приблизно 40 ккал/см² на території району. З листопада до лютого спостерігаються від'ємні значення радіаційного балансу, тоді як влітку вони досягають максимальних значень, особливо у червні та липні, коли становлять близько 87 ккал/см². Мінімальні значення радіаційного балансу припадають на грудень, місяць зимового сонцестояння [17].

Температура повітря визначається висотою місцевості та складністю рельєфу. Січень є найхолоднішим місяцем з середньою температурою близько -5°C. Квітень відзначається весняним оживленням і підвищенням сонячної радіації, з температурою повітря в межах 5-8°C, і інколи з від'ємними температурами. Липень є найтеплішим місяцем з середньою температурою повітря +19,6°C. Найвищі температури влітку пов'язані із східними вітрами, які приносять прогріті маси континентального повітря. Жовтень є типовим осіннім

місяцем з середньою температурою 8-8,5°C тут і надалі, що стосується клімату, див. рис. 3.3).

Велика кількість відлиг, тобто підвищення температури повітря взимку до позитивних значень, є характерною рисою географічного розташування району. У січні та лютому, в рівнинній частині половину всіх днів становлять дні з відлигами, а в грудні – 2/3 усіх днів. Тривалість періоду із відлигами визначає температуру повітря, яка в цей час пересічно коливається від 0 до 5°C. Відлиги пов'язані як із проникненням з заходу і південного заходу теплих мас повітря, так із інсоляційним прогріванням.

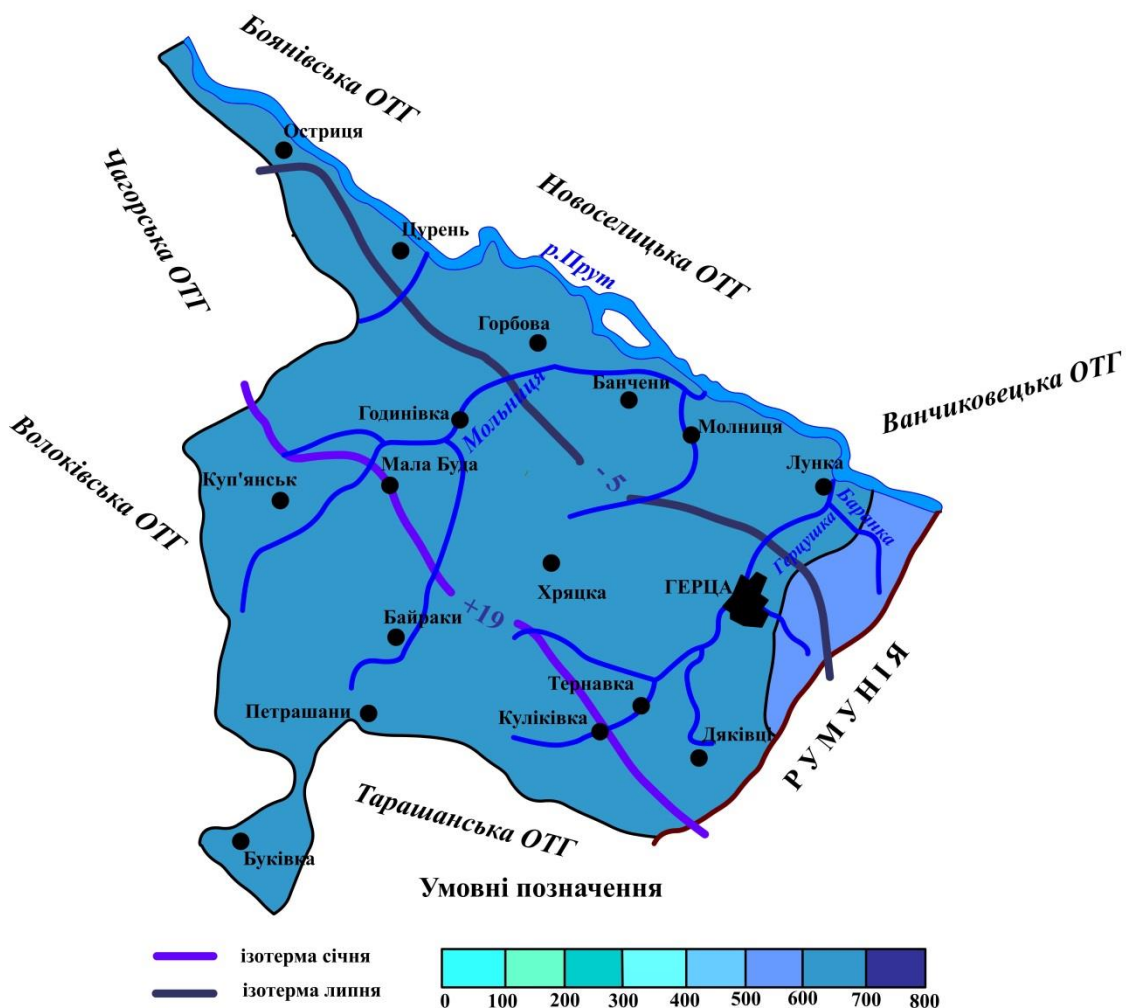

Рис. 3.3. Особливості кліматичних умов Герцаївщини [36]

Тривалість періоду з від'ємними температурами в районі коливається в межах від 90 до 110 днів щороку. У перехідні сезони року спостерігаються приморозки на поверхні ґрунту та в повітрі. Закінчення приморозків навесні в

повітрі відбувається пересічно на 10 днів раніше, ніж на поверхні ґрунту, а початок приморозків восени на поверхні ґрунту – на 2-3 дні раніше, ніж у повітрі. Температури повітря влітку можуть досягати 30-35°C, особливо у липні [43].

На території району опади мають фронтальне походження. Найчастіше вони зумовлені фронтами, що переміщуються з північного заходу на південний схід (до 45% усіх випадків), а фронти пов'язані з циклонами, які проходять із заходу на схід. Кількість опадів залежить від рельєфу – долини річок отримують менше опадів порівняно з оточуючими схилами та вершинами хребтів.

У холодну пору року на території району випадає до 150 мм опадів, тоді як у теплий період випадає від 450 до 600 мм. Зі сходу на захід кількість опадів збільшується. У окремі роки спостерігається значне відхилення сум опадів від середніх багаторічних, особливо у теплу пору року, коли вони найінтенсивніші і часто мають зливовий характер. Упродовж року нараховується 145-150 днів з опадами.

Поява снігового покриву припадає на третю декаду листопада, хоча в роки з теплою осінню сніговий може з'явитися наприкінці грудня. Стійкий сніговий покрив формується лише у третій декаді грудня. Приблизно на 1/3 усіх зим внаслідок частих відлиг стійкий сніговий покрив не утворюється взагалі. Найбільшої висоти сніговий покрив досягає у другій декаді лютого від 10 до 25 см. Важливо відзначити, що висота снігового покриву залежить від швидкості вітру та характеру рельєфу.

З третьої декади лютого починається інтенсивне сніготанення, а до 20 березня сніговий покрив сходить зовсім. В окремі теплі зими сніговий покрив може зійти вже наприкінці лютого, хоча менше, ніж 50% зим він затримується на рівнині до середини квітня.

На території району спостерігаються такі атмосферні явища як тумани, ожеледиця, грози, град. Пересічно за рік буває в межах Герцаївщини до 50 днів із туманами. У зимовий період на рівнинній частині в середньому буває від 10 до 15 днів з ожеледицею. Грози трапляються від 30 до 35 днів за рік,

максимальне число днів із грозами спостерігається в червні-липні. Звичайно на кожні 20-30 днів із грозами припадає 1-2 дні з градом. Град може випадати з квітня до жовтня, зазвичай в післяобідні години впродовж 5-15 хвилин.

3.4 Характеристика внутрішніх вод

Територія району відзначається порівняно невеликою густотою річкової системи. Однією з основних водотоків є річка Прут, що протікає через район, з її правими допливами – Дерелуй, Мольниця, Герцушка. Всі ці річки поділяють загальні риси передгірно-рівнинних водойм за характером течії, походженням та впливом.

р. Прут, як і є найбільшою річкою району та другою за розмірами в Чернівецькій області, бере початок за її межами на північно-східному схилі гори Говерли в Івано-Франківській області. При руху від північного заходу на південний схід на протязі 30,3 км, р. Прут формує широку долину (4-5 км) з терасованими схилами та добре розвиненою заплавою. Береги річки, легко піддатливі деформації, визначають розгалужене русло річки. Ширина р. Прута змінюється від 50-70 до 150 м, а на розгалужених ділянках може сягати 500-800 м. Глибина річки невелика, в межах 0,5-1,5 м, залишаючись в межах 5-6 м і більше під час повеней. Течія річки повільна, не перевищуючи 1-1,2 м/с, хоча під час повеней може досягати 3-4 м/с [43]. Водний режим р. Прута характеризується періодичними повенями протягом більшої частини року, зокрема влітку через часті дощі. Однак весняні повені, викликані сніготаненням, надто не перевищують дощових повеней, навіть у ті роки, коли весняне танення снігу поєднується з опадами. Загалом, на р. Прут спостерігається 10-15 повеней щороку, і тільки один раз на 14-16 років відбуваються значні повені, які супроводжуються підняттям рівнів води до 5-6 м та затопленням прибережних територій.

Надто важливо відзначити, що природа снігового покриву значно варіюється з року до року. Його поява в середньому спостерігається наприкінці листопада, хоча в окремі роки, коли осінь довгою та теплою, сніг може випасти

лише наприкінці грудня. Висота снігового покриву досягає піку у другій декаді лютого, коли може сягати від 10 до 25 см. Проте визначальним фактором для його формування є не лише кількість опадів та температура, але й швидкість вітру та рельєф території [7].

Починаючи з третьої декади лютого, розпочинається інтенсивний процес сніготанення, а до 20 березня сніговий покрив вже повністю зникає. У теплі роки можливо його повне танення вже наприкінці лютого, хоча, узагалі, менше половини зим періоду він утримується на рівнині до середини квітня.

Ширина зони затоплення сягає 2-3 км. Такі повені спостерігалися в 1911, 1927, 1941 та 1969 роках [43]. Під час паводків витрата води досягала $5000 \text{ м}^3/\text{с}$, що значно перевищувало середньорічний показник в $75 \text{ м}^3/\text{с}$ біля м. Чернівці. Зміни у витраті води спостерігаються як у літньо-осінній, так і в зимовий періоди, коли витрати води на річці значно зменшуються і доходять до своїх мінімальних значень. Водні ресурси району основним чином забезпечуються атмосферними опадами, при цьому лише $1/5$ опадів формує річковий стік. Модуль стоку становить $1/8 \text{ л/с}$, що призводить до нестачі вологи у вегетаційний період в маловодні роки.

На річках в регіоні формуються осінньо-льодові утворення з кінця листопада до початку грудня. Хоча льодостав спочатку виникає на гірських річках, він розповсюджується вниз по течії, з'являючись спочатку на рівнинних річках. Стійкий льодостав формується наприкінці грудня і може тривати від 2 до 2,5 місяців, залежно від характеру зими та розміру річки. Товщина льоду змінюється від 30-35 см на великих річках. Весняний льодохід розпочинається наприкінці лютого - на початку березня, триває 5-10 днів, і часто супроводжується підняттям рівня води більше, ніж на 1 м через забивання русла шугою.

Особливо характерне для річок регіону під час осіннього та весняного льодоходу є забивання русла шугою, що піднімає рівень води на більше, ніж 1 м. Річки регіону протягом року переносять значну кількість твердих наносів, зокрема завислих у воді. Високі рівні водних потоків в період дощів і весняного

танення снігу мають велику енергію і можуть не лише розмивати береги, але і переміщати кам'яні брили, руйнувати водогосподарські споруди та інше.

Середньорічна каламутність річок коливається від 100 до 400 г/м³. Річка Прут щорічно виносить приблизно 1 мільйон тон твердих наносів. Підземні води знаходяться в четвертинних відкладах і корінних породах, з найвищою водонесучістю в алювіальних відкладах, які заповнюють заплави та тераси Пруту. Середня потужність водоносного шару становить близько 3 м. Глибина залягання підземних вод коливається від 1,5 до 2,3 м. Захаращення за рахунок атмосферних опадів та руслових вод річок сприяє дебіту криниць від 0,2 до 1,6 м³ за годину. У рівнинній частині, де знаходиться заплава Пруту, дебіт свердловин може сягати 3,4 м³/год [43].

Сарматський водоносний горизонт представлений органогенними тріщинуватими вапняками із прошарками пісковиків. Потужність горизонту – 10-45,5 м. У зовнішній зоні Передкарпатського крайового прогину водозабезпечення горизонту зростає при пониженні рівня на 27 м, дебіт становить 36 м³/год. Мінералізація зростає від 0,65 г/л до 1,8 г/л, в хімічному складі з'являються іони натрію. Високий дебіт та неглибоке залягання горизонту сприяють використанню води сарматського горизонту для водопостачання і задовільній якості для населення. Підземні і підруслові води річок Прут, Дерелуй, Молниця та їхніх допливів забезпечують водопостачання міст, селищ, сільських населених пунктів і промислових підприємств в регіоні.

3.5 Ґрунтово-рослинний покрив

Ґрунтовий покрив Герцаївщини знаходить своє вираження в різноманітних типах і підтипах, які визначаються природними ландшафтами даної території. Цей район віднесений до Передкарпатської височинної лісолучної провінції, а географічне розміщення його ґрунтів визначається природними особливостями ландшафту.

Передкарпатський ґрунтовий покрив складається з різних відмін дерново-підзолистих, дернових і різною мірою опідзолених сірих ґрунтів. У категорії

дерново-підзолистих ґрунтів переважають дерново-підзолисті поверхнево-оглеєні, особливо поширені на високих міжрічкових місцевостях, таких як Прут-Сіретське межиріччя (с. Байраки, Дяківці, Хряцька). Утворені вони на основі давньоалювіальних суглинків високих річкових терас та глинистого алювію корінних порід без карбонатів [7].

Опідзолені ґрунти, зокрема світло-сірі, сірі і темно-сірі, займають проміжне положення між дерново-підзолистими і чорноземними ґрунтами. Світло-сірі опідзолені ґрунти розташовані в окремих масивах Герцаївського району на найвищих місцях, покритих лесовими суглинками. З їхнім механічним складом, що буває пилувато-суглинковим, та вмістом гумусу 1,5-2,9%, вони мають кислу реакцію ґрунтового розчину.

Сірі опідзолені ґрунти поширені на нижчих місцях межиріч, займаючи позиції під світло-сірими. Вони відрізняються від попередніх відсутністю елювіального горизонту, але мають глибший гумусовий горизонт у глибинах 28-35 см та вищий вміст гумусу – 2,7-3%.

Темно-сірі опідзолені ґрунти розташовані на ще нижчих рівнях межиріч, мають плоский рельєф і залягають на лесоподібних карбонатних суглинках. З вмістом гумусу 2,8-3,8%, вони характеризуються кислою реакцією ґрунтового розчину [43].

Чорноземи опідзолені і темно-сірі ґрунти є найродючішими і використовуються для вирощування різних сільськогосподарських культур, таких як цукрові буряки та кукурудза. З правильним використанням агротехнічних заходів, ці ґрунти можуть сприяти високим врожаям і відігравати ключову роль у розвитку сільськогосподарського сектора на цій території.

Лучні оглеєні ґрунти, які розповсюджені вздовж заплав річок, постійно перебувають у перезволоженому стані, і їхня природна родючість є невеликою. Вони переважно використовуються для сінокосіння та частково для орної діяльності в окремих населених пунктах.

Загалом, ґрунти району дослідження визначаються своєю різноманітністю і родючістю, що відкриває можливості для ефективного використання їхнього

потенціалу в аграрному секторі та забезпечення стійкого розвитку регіону.

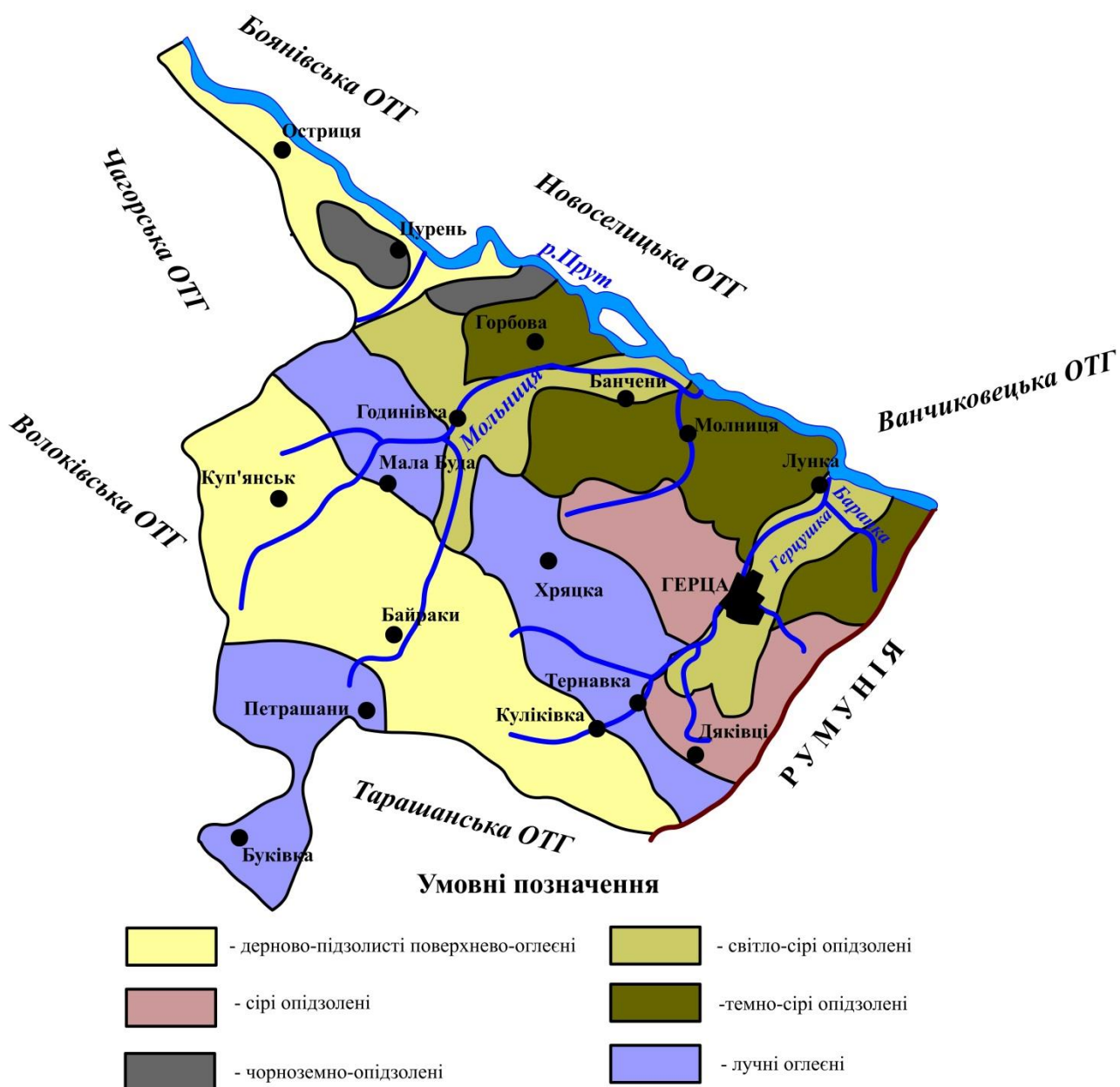

Рис.3.4 Особливості ґрунтового покриття Герцаївщини [36]

На території району різноманітність екологічних умов та різні типи ландшафтів сприяли утворенню різко вираженої флори вищих судинних рослин. За попередніми даними, на цій території зареєстровано понад 1500 видів рослин.

Дубові ліси, що поширені на Прут-Сіретському межиріччі, розподілені в залежності від типу дуба та характеристик ґрунтів. Дубові ліси з дуба

звичайного властиві рівнинним областям з важкими ґрунтами, тоді як дубові ліси з дуба скельного ростуть на територіях з виходами на поверхню або вапняковими породами. Вони включають в себе дерева, такі як ясен звичайний, бук лісовий, граб звичайний, клен та липа серцелиста. Підлісок слабо розвинений, а травостій включає моренку запашну, підлісник європейський, осоку волосисту та осоку лісову [7].

На Прут-Сіретському межиріччі формуються похідні змішані букові ліси, які адаптовані до умов свіжих вологих ґрунтів. Ці ліси включають ялицю білу та ялину європейську, а підлісок характеризується рідкістю і наявністю таких видів, як ліщина, ялиця звичайна, копитняк європейський, медунка темна та осока волосиста.

Територія району також славиться різноманіттям трав'яних формацій, основними серед яких є луки. В аплікорних умовах і на високих терасах Пруту переважають лучні степи, що представлені формаціями, такими як типчак борознистий, бородач звичайний, перестач пісковий, чебрець подільський тощо. Травостій у цих формаціях включає пожитницю багаторічну, тонконіг вузьколистий, тонконіг стиснутий, звіробій звичайний, калерію струнку та інші.

У долинах Пруту розташовані справжні болотисті та засолені луки, представлені формаціями, такими як райграс високий, грястиця збірна, костриця лучна та пирій повзучий. Справжні луки, зокрема, мають такі формації, як стоколос безостий, а в долинах річок - тонконіг лучний, мітлиця тонколиста, костриця червона.

Болотисті луки в долині Пруту займають значні площі та включають в себе такі формації, як очерет звичайний, лепешняк водяний і плавучий, тонконіг плавучий, тонконіг болотний, осока лисяча, жовтець повзучий тощо. На Прут-Сіретському межиріччі луки сформувалися на місці зведених лісів, і їхнє остепнення спричинене мілководдям карбонатних материнських гірських порід, що викликає оглеєння ґрунтів на схилах середньої стрімкості [43].

Внаслідок тривалої господарської діяльності, 90% всіх лук на території колишнього Герцаївського району освоєні та використовуються в сільському

господарстві. Однак ця діяльність призвела до значних змін у біо- та геоекосистемах. Великі масиви лісів були вирубані, що призвело до зменшення транспірації ґрунтової вологи, оглеєння ґрунтів навіть на схилах середньої стрімкості, опідзолення та формування підзолисто-буроземних ґрунтів. Степовий тип рослинності на значних ділянках розораний. Зміни в природних ландшафтах району позначаються на екосистемах і викликають виникнення нових взаємозв'язків між природою та суспільством.

3.6. Регіональні особливості ландшафтної структури

За фізико-географічним районуванням Буковинського Передкарпаття район дослідження розташовується на перетині трьох природних районів. Основна частина території району входить в межі колишнього Герцаївського району лісостепових алювіально-лесових терасованих рівнин, характеризуючись різноманіттям лісів та степовою рослинністю. Крайній південний сегмент належить до Тарашанського району, де зустрічаються лучно-хвойно-широколистяні ліси на горбасто-грядових височинах. Водночас, західна частина району, прилегла до Дерелуйського району, представлена лісостеповими ландшафтами ерозійно-зсувних улоговин. Ця різноманітність природних умов створює унікальний мозаїчний пейзаж, де кожен природний район має свої особливості та характеристики [7].

Герцаївський район лісостепових ландшафтів алювіально-лесових терасованих рівнин. Район, що розташований у лісостепових ландшафтах алювіально-лесових терасованих рівнин, є необхідною складовою Прут-Сіретської підобласті, охоплюючи близько 17.4% її площі. Територіальні межі чітко визначені: на півночі – річка Прут, сході – державний кордон із Румунією, південні межі знаходяться на стрімкому схилі Тарашанської височини, а на заході – на схилах долини річки Дерелуй. Герцаївщина охоплює правобережну частину долини Пруту разом із її заплавою, низькими, середніми та високими терасами, а також пасом надпрутських високих рівнин, що піднімаються до

висоти 300 метрів. Характеризується поширенням лесовидних суглинків, опідзолених чорноземів і темно-сірих опідзолених та лісостепових ландшафтів.

Ландшафтна структура району формується чотирма видами ландшафтів та численними їхніми місцевостями. Територіальна структура представлена гратчасто-смугасто-ступінчастим рисунком ПТК. Північну смугу складає ПТК долини Пруту – заплави низьких і середніх терас (13.38% площі району). На цих терасах з лучними і опідзоленими чорноземами стелиться суцільна стрічка сіл, шляхів та орних угідь. Друга смуга (11.81% площі району) визначається ПТК високих Прутських терас, які розчленовані опідзоленими чорноземами і темно-сірими опідзоленими ґрунтами під орними угіддями. Третю смугу (8.67% площі) представляють ландшафти високих надпрутських рівнин, горбастих, ерозійно-зсувних з сірими і світло-сірими опідзоленими ґрунтами під вторинними луками, орними угіддями та буково-дубово-грабовими лісами. Ця смуга включає в себе ландшафти циркоподібних ерозійно-зсувних улоговин притоків річки Прут із луками, орними угіддями та селами. Приблизно 40% займають ПТК спадистосхилових долин прутських приток.

Згідно з дослідженням В.М.Гуцуляка [10], ландшафтні комплекси Герцаївського терасово-горбистого лісостепового району в геохімічному плані віднесені до сімейства перехідних від лісових до степових і лучних, кисло-кальцієвого класу. Особливості цих комплексів включають середній водообмін, транслювіальні, елювіально-аккумулятивні, неелювіальні елементарні ландшафти, а також наявність лесоподібних суглинків і глин.

Район має спільні риси з іншими лісостеповими районами. Коефіцієнт концентрації мікроелементів (Ca, Mg, Na, Cl) у ґрунтових водах перевищує 1 (1,3), свідчаючи про їх високий вміст. Міграційна здатність елементів досить висока, особливо кальцію і натрію (відповідно 7,7 і 3,5). Хлор виокремлюється як дуже інтенсивний мігрант.

Природні умови були перетворені людиною в середній мірі. Густота населення становить 81.3 чол/км². Приблизно 45% поверхні району розорано, 28% використано під села, 9% під ліси, 10% – під луки, 6% – під сади, 0.3% –

під ставки, до 1.5% – під природоохоронними об'єктами. Дорожно-транспортна мережа становить 0.21% загальної площі.

Основними напрямками оптимізації природного середовища є боротьба з ерозією поверхні і ґрунтів, лісомеліорація та закріплення зсувних схилів, а також збереження та розширення лісових масивів.

Тарашанський район лучно-хвойно-широколистянолісових ландшафтів горбасто-грядових височин. Район, який займає близько 12% площі підобласті, характеризується вираженими зсувними схилами, що утворюють його межі. На південному заході від Чернівецької височини його відокремлює широка меридіонально витягнута долина струмка Котовець. Висоти варіюються від 350м на північному заході до 450 м на південному сході. Центральна частина височини має широке улоговинно-подібне пониження з висотами 250-300 м, орієнтоване з північного заходу на південний схід, що нагадує стародавню улоговину стоку. Це пониження взяло на себе річку Молницю та її притоки, роблячи поверхню району дуже розчленованою долинами річок та складною ерозійно-зсувною улоговиною [7].

Ландшафтну структуру утворюють ландшафти 3-х видів і їх місцевості. Рисунок територіальної структури визначається як радіально-градчасто-смугастий. Орієнтування смуг субширотне. Вони спрямовані з північного заходу на південний схід. Північну і південну смуги (до 28% площі району) утворюють ландшафти горбасто-грядових височин з дерново-підзолистими поверхнево-оглеєними ґрунтами під ялицево-буковими і буковими лісами та вторинними луками. В центрі (до 66% площі) розміщена смуга хвилясто улоговинних високих рівнин з сірими і світло-сірими лісовими опідзоленими ґрунтами, під орними угіддями, стрічкою сільської агломерації (села Тарашани, Привороки, Станівці, Поляна) і окремими селами, вторинними остепованими луками. На зовнішніх крутих схилах височини і у верхів'ях рік - ландшафти циркоподібних ерозійно-зсувних лучних улоговин з компактними плямами сіл. Густота населення 74.7% чол/км². Ліси охоплюють 34% площі, орні угіддя до 38%, луки до 8%, села до 14%. Цей район включає центральну частину

Глибоцького та південну Герцаївського адміністративних районів. Головними напрямками оптимізації природного середовища району є боротьба з ерозійними та зсувними процесами, збереження лісів та створення рекреаційних систем [7].

Дерелуйський район лісостепових ландшафтів ерозійно-зсувних улоговин. Район займає невелику (біля 13%) площу природної підобласті. Характер його ПТК надто своєрідний. Межі його території чітко визначені: на півночі - річка Прут (від Чернівців до гирла Дерелую), на сході - схили долини річки Дерелуй та стрімкі схили Тарашанської височини, на південному і західному напрямках - круті схили Чернівецької височини. Абсолютні висоти території коливаються від 150 метрів на північному заході вздовж русла Пруту до 300 метрів на південному сході. Значна частина регіону представлена великою циркоподібною ерозійно-зсувною улоговиною, сформованою діяльністю річки Дерелуй та її численними притоками. Ця область слугує прикладом регіону, що входить до басейну річкової системи. Розповсюдження лесовидних суглинків і опідзолених чорноземів на терасах, а також сірих і темно-сірих лісових опідзолених ґрунтів на високих рівнинах, дозволяє класифікувати ландшафти цього регіону як лісостепові [7].

Ландшафтну структуру утворюють ландшафти 3-х видів і їх місцевості. Рисунок територіальної структури складний - смугасто-ступінчато-комірковий. Першу, північну смугу (біля 2%), утворюють ПТК правобережжя прутської долини: місцевості заплави і слабше розвинених низьких і середніх терас. Друга смуга - це ПТК високих прутських терас з опідзоленими чорноземами, кварталами щільної забудови м.Чернівці і його передмістями. Третю смугу (до 70%) утворюють місцевості днищ долини Дерелую і його притоків, а також зсувні лучні схили.

Район щільно заселений та інтенсивно освоєний, до 8% його поверхні зайняті територією м.Чернівці і селами, біля 9% - луками, 32% - орними угіддями, біля 11% - лісами, 4% - садами, ставками - 0.19%. Дорожно-транспортна мережа становить близько 0.43%. Густота населення в районі

складає 604.8 осіб на квадратний кілометр. Основними напрямками оптимізації природних ресурсів регіону є боротьба з ерозією ґрунтів, закріплення і осушення зсувних схилів, їх заліснення, очищення та утилізація стічних вод, а також закріплення берегів річки Прут та оптимізація екологічного середовища.

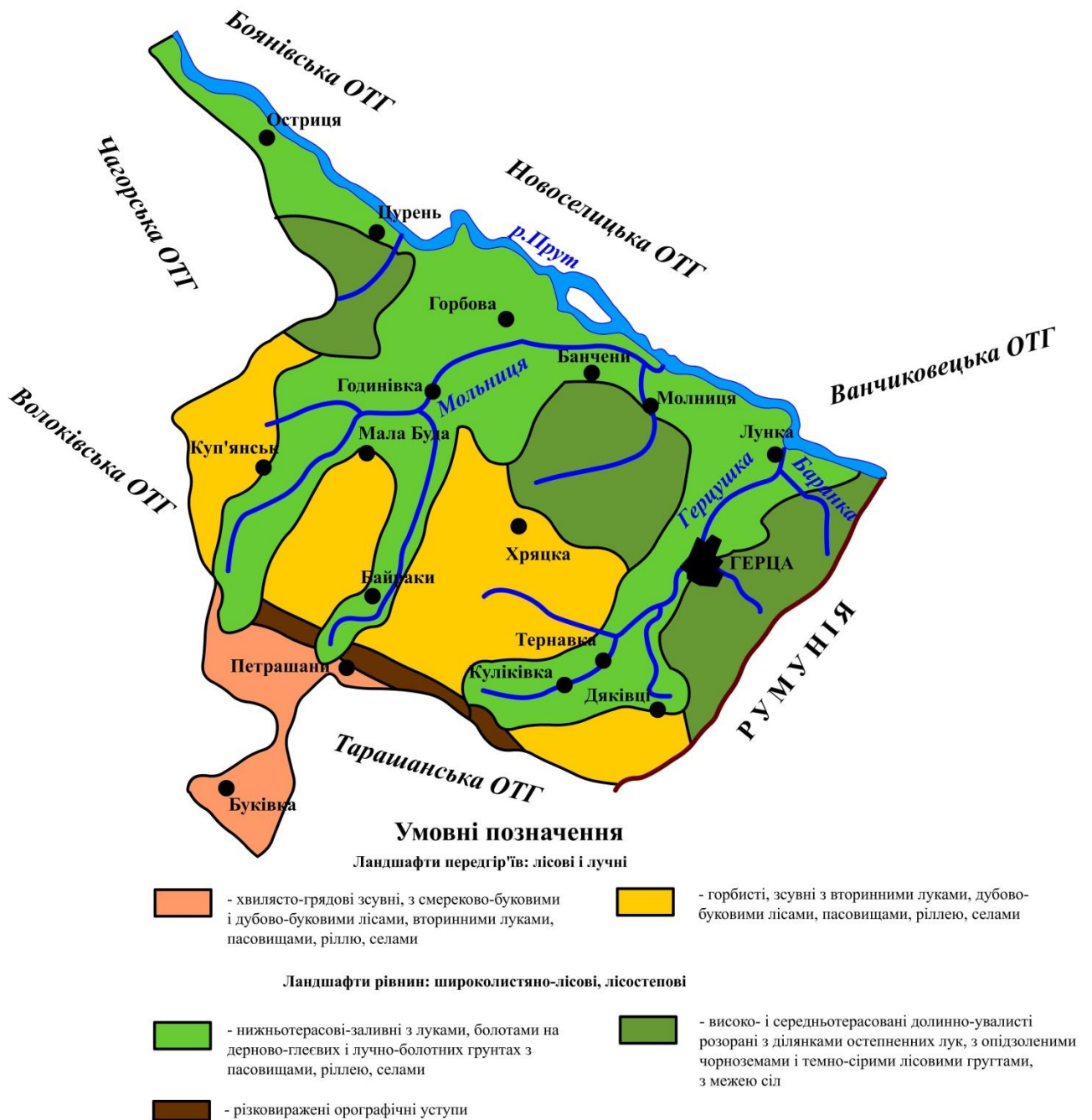

Рис. 3.5. Ландшафти Герцаївщини [36]

3.7. Краєзнавча характеристика населених пунктів Герцаївщини

Місто Герца – центр Герцаївської міської ради Чернівецького району

Чернівецької області, розміщений на відстані 28 км від міста Чернівці. Всеукраїнський перепис населення 2001 року відображає різноманіття рідної мови у населення міста Герца. Згідно з отриманими даними, 68.08% мешканців спілкувалися румунською мовою, 17.98% обирали українську, 10.89% – російську, а 2.7% – молдовську мову [62]. Ці цифри свідчать про культурну та мовну різноманітність у Герці, де різні етнічні групи співіснують, обмінюючись культурним досвідом та зберігаючи свою ідентичність. Мовний ландшафт міста відзначається строкатістю, що є важливим аспектом у формуванні та розвитку спільноти. Дані перепису є важливим ресурсом для розуміння соціокультурних аспектів життя у місті та сприяють розвитку міжетнічного взаєморозуміння.

Перша письмова згадка про Герцу відноситься до 1436 р. (у грамоті), як село, що входило до складу Молдовської держави [16]. Згідно з цією грамотою село Герца на Пруті закріплюється за Михайлом «із Дорохоя», про це згадується в торговій угоді господаря Молдови Олександра Доброго, який в 1408 році вів комерційні переговори з Польщею. Однак про точний час виникнення Герци як населеного пункту конкретних даних не збереглось. Проте ті дані, що є, дозволяють припустити, що поява його пов'язана з періодом розквіту Київської Русі і посиленням її торгових зв'язків із східноєвропейськими державами і князівствами.

В центрі міста на лівому березі річки Герца виявлене поселення трипільської культури III тис. до н.е. Також виявлені напівземлянкові житла слов'ян IX-XI ст., та поховання XIV-XV ст. На берегах р. Герца знайдені залишки стародавніх жител і селища, які відносяться до кінця XIII – початку XIV ст. Серед них – срібні молдовські і турецькі монети, залізні шпори, жіночі прикраси.

Походження назви міста також точно не відоме. Із розповідей старожилів назва м. Герца, в румунській транскрипції «Херца», виникла з назви фортеці Херца, що розташована в селі Фундул-Херцей на відстані 7-10 км від м. Герца на території Румунії. В місті Герца взята під охорону така пам'ятка природи місцевого значення як парк, де ростуть рідкісні види дерев. Велика Буда – село,

центр сільської ради, знаходиться на відстані 13 км від міста Герца і за 20 км від м. Чернівців. Населення згідно з переписом 2001 року становило 1291 особу. Площа населеного пункту – 175,7 га. Вперше Велика Буда згадується в XV ст. (12 серпня 1461 р.), під назвою Строїнці [24]. Пізніше назва змінюється на Буда Марє до 1946 року. Між селами Велика Буда і Мала Буда, в урочищі Аринь знайдено поселення трипільської культури III тис. до н.е. [16]

Байраки – село, центр старостинського округу. Розташоване на відстані 12 км від районного центра та 24 км від обласного центра. Село відоме з XIV ст. до 1946 року село носило назву Могошешть. Могошешть – назва утворена від особового іменні Могош. У 1400 р село було дароване бояринові Могошу, а у 1433 р. це село згадане вже так «половина села Могушева). В північній частині села Байраки, в урочищі Селище знайдені руштки культури лійчастого посуду. Також в околицях виявлено поселення празського типу. На території села взято під охорону ботанічний парк, де ростить рідкісні види рослин [16].

Банчени – село входить в Острицьку сільську громаду, знаходиться на відстані 8 км від м. Герца та 16 км від м. Чернівці. Населення згідно з переписом 2001 року складало 847 осіб. Назва села походить від прізвищ жителів Банчін, які поселилися тут у 1870 році [24]. В урочищі Банчени взято під охорону групу вікових дубів, 24 екземпляри віком від 130 до 260 років. На південь від села Банчени, на ділянці Вельниця, виявлена стоянка пізнього палеоліту, де знайдено кам'яні знаряддя праці.

Великосілля – село, входить до Лунківського старостинського округу, знаходиться на відстані 3 км від райцентру та 31 км – від обласного центру, на правому березі р. Герца. Згідно з переписом 2001 року тут мешкало 1019 осіб. Площа населеного пункту становить 590 га. Стара назва села – Сату-Марє. Село під іменем Пилипівці згадується з XVII ст. Слов'янське утворення від особового імені Пилип. Села Сатул-Марє та Лунка разом утворювали одне село Пилипэуць. Село розпалося на два поселення і більше з них стало іменуватись Великим селом (Сатул-Марє), а менше – Лункою (за природною прикметою).

Перейменування на Великосілля є перекладом з молдавської на українську мову [16].

Годинівка – село входить в Острицьку сільську громаду Чернівецького району Чернівецької області. Лежить на правому березі річки Молниця. Від райцентру знаходиться на відстані 10 км, а від Чернівців – на відстані 19 км. Населення села згідно з переписом 2001 року складало 1261 особу. Площа населеного пункту становить 248 га. Вперше село згадується в документі 1664 року. В давнину тут росли ліси, через які проходила торгова дорога. Подорожуючі часто зупинялися тут на відпочинок і від цього слова молдавською мовою «ходинэ» виникла назва Годинешть [24]. На території села знайдені пам'ятки ранньозалізного віку I тис. до н.е., трипільської культури III тис. до н.е. і слов'ян IX-XI століття [16].

Горбова – село входить в Острицьку сільську громаду (до кінця XIX ст. Сініхеу). Лежить на правому березі р. Прут, знаходиться на відстані 11 км від Герци і 13 км – від обласного центру. Населення села згідно з переписом 2001 року нараховувало 2969 осіб. Площа населеного пункту становить 599 га. Вперше в історичних документах село згадується в 1629 р. Матеріали археологічних розкопок свідчать про те, що ця територія була заселена здавна. В околицях села Горбова знайдені залишки стоянки епохи пізнього палеоліту, а також різні знаряддя праці цієї доби. Знайдено також багато пам'яток трипільської культури, залишки слов'янського городища в урочище Читате та трьох поселень IX-X ст. Відносно походження назви села Горбова – документів не знайдено. Вважають що назва походить від українського слова «горб» [24]. Стародавнє село Горбова було розміщене в долині річки Прут, часті повені і розливи річки змусили мешканців відступити на південь і селитися на пагорбах.

Дяківці – село, входить до Тернавського старостинського округу. Село знаходиться на відстані 7 км від м. Герци та за 35 км від м. Чернівців, на правому березі р. Тернавки. Згідно з переписом 2001 року в селі мешкали 1203 особи. Площа населеного пункту становить 390 га. Дяківці – нова назва замість Даскалені (стара назва – Проботешть). Згадується з XIX ст. назва походить від

особового імені Пробота, яке, в свою чергу, утворене, ймовірно, від румунського «prob» - «чесний». Назва Даскалені, що вказане у переліку перейменувань, як стара назва села, місцевими мешканцями не вживалася. Молдавське слово «даскэл» означає «вчитель, дячок», отже, могло мати й антропонімічне джерело. Друге перейменування – переклад Даскалень на українську мову [16].

Круп'янське – село входить в Волоківську сільську громаду. Знаходиться на відстані 18 км від м. Герци та 12 км – від м. Чернівців. Згідно з переписом 2001 р. в селі проживала 751 особа. Площа населеного пункту – 103 га. Круп'янське – нова назва замість Пасат. На місці цього поселення існувало згадуване із XV ст. село Урвиколеса. Ця складна дієслівно-іменникова назва енергійно характеризує давній стан шляхів сполучення: болото ледь не відривало коліс. Пізніше назва села змінилася на Новоселиця. Виходячи із значення цієї нової назви, можна припускати, що вона не просто заступила собою стару, а була іменем нового поселення, яке побудувалося на місці спустілих Урвиколіс. Дана назва вперше фіксується в 1565 р. і згадується до середини XIX ст. У XIX ст. назва села змінюється на Пасат. Це – третя назва села, на відміну від перших двох, за походженням є не слов'янською, а романською, «пасат» - кукурудзяна мука. Вказану румунську лексему довільно перекладено як українську крупу [16, 42].

Куликівка – село, центр старостинського округу, знаходиться на відстані 9 км від районного центру та за 38 км від обласного центру. Згідно з переписом 2001 року в селі мешкала 731 особа. Площа населеного пункту становить 84 га. Куликівка – нова назва, замість Кулічени. В історичних документах село згадується з XVII ст. Назва походить від лексеми Кулик, причому, як свідчить словотвір, не назви птаха, а прізвиська людини. У перейменуванні замінено лише будову назви, яка за походженням є романською, хоча й має слов'янський корінь [16].

Луковця – село, входить в Чагорську сільську громаду. Село розташоване на відстані 14 км від районного центру і 9 км – від обласного

центру. Згідно з переписом 2001 року в селі мешкали 610 осіб. Перші згадки про село знаходимо в грамоті від 3 квітня 1488 р. У 1775 році село було розділене на дві частини: одна залишилась в Румунії, а друга відійшла до Австро-Угорщини [16]. В Луковиці тривалий час учителював відомий український письменник Д.Я. Макогон. Тут пройшли дитячі роки його дочки – української письменниці Ірини Вільде. В 1953 р. вийшла збірка її творів – «Нова Луковиця». У селі зберігається архітектурна пам'ятка XVIII століття – дерев'яна церква.

Лунка – село, центр старостинського округу, розміщене на відстані 4 км від м. Герца та 28 км – від м. Чернівців. В селі згідно з переписом 2001 року мешкало 588 осіб. Площа населеного пункту становить 290 га. Лунка, як самостійне село згадується з XIX ст. До цього часу воно входило як складова частина до села Великосілля, що під назвою Пилипівці згадується з XVII ст. [16]. В селі Лунка взято під охорону пам'ятку місцевого значення – ботанічний парк, в якому ростуть рідкісні види дерев і рослин.

Мала Буда – село входить в Острицьку сільську громаду, знаходиться на відстані 16 км від районного центру та 19 км від обласного центру. Згідно з переписом 2001 року в селі проживало 577 мешканців. Площа населеного пункту становить 96 га. Мала Буда – нова назва замість Буда Мікэ. Окремо від Великої Буджи село існує з XVIII ст., хоча виділення почалося раніше.

Маморниця – село входить в Острицьку сільську громаду. Розміщена на відстані 8 км від міста Чернівці та 20 км від Герци. В селі згідно з переписом 2001 року проживало 494 мешканці. Площа населеного пункту становить 130 га. Маморниця згадується в 1565 році в документі, де молдавський воєвода Олександр Добрий засвідчує Цура Йордакі власником села Мамурін [16]. В околицях села виявлено пізньопалеолітичну стоянку, де на денній поверхні знайдені крем'яні вироби, що складаються зі скребачок, ножеподібних пластин. На північ від села Маморниця в урочищі Шес знайдено поселення раннього етапу трипільської культури. На поверхні розшукано чисельні шматки глиняної обмазки, уламки посуду та крем'яні відщепи.

Маморниця Вама (Радгоспівка) – село входить в Острицьку сільську громаду, знаходиться на відстані 20 км від м. Герци та за 8 км від м. Чернівців. Згідно з переписом 2001 року в селі мешкало 436 осіб. Площа населеного пункту становить 126 га. Село існує окремо з 1774 року від часу поділу єдиної Маморниці австро-угорським кордоном.

Могилівка – село, входить у Лунківського старостинського округу, розташоване на відстані 2 км від районного центру та за 30 км від обласного центру. Згідно з переписом 2001 року в селі мешкало 685 осіб. Площа населеного пункту становить 280 га. Могилівка – нова назва замість Мовила. Село згадується з XIX ст. Назва села походить від молдавського «мовілтэ» - «горб, бугор» (в тому числі і природного походження). Дана молдавська лексема розвинулася зі слов'янського «могила», на що й спирається нововведена назва [16].

Молниця – село, центр старостинського округу. Село розташоване на відстані 6 км від міста Герца та 24 км – від м. Чернівців. Згідно з переписом 2001 року в селі мешкало 1813 осіб. Площа населеного пункту становить 287 га. Перша історична згадка про існування села датована XIV ст. у збірці «Буковинських документів», зібраних і опублікованих румунським істориком-етнографом Теодором Баланом, говориться про те, що в 1461 році молдавський воєвода Стефан Великий підтверджує Гусину та його дружині Марушці власність на село Молниця [16]. Назва села, на думку місцевих мешканців, походить від прізвища її першого поселенця Іоана Молничану, який перший побудував землянку на тому місці, де зараз розміщене село. На території села знайдено стоянки пізнього палеоліту, де виявлено мамонтові та оленячі кістки та багато знарядь праці.

Остриця – село, центр Острицької сільської громади (давня назва – Клишківці). Лежить на правому березі річки Прут на відстані 2 км від міста Чернівці та 25 км від районного центру – міста Герца. Населення згідно з переписом 2001 року становило 3686 осіб. Вперше село згадується в документі 1490 р. в дарчій грамоті молдавського господаря Стефана Великого, за якою

село перейшло до монастиря Путна. Досить цікавою є думка щодо походження назви села. Село Клишкэуць знаходилось на місці, яке називалось Селишне, на правому березі р. Дерелуй, де проходила національна дорога. В цей час, тобто в 1472 р., відбувалися набіги варварської орди. Населення ховалося в лісах – Козьминських кодрах. Після набігу повернулися і утворили село в долині р. Прут, що отримало назву Остриця [16]. На території Остриці виявлено пізньопалеолітичну стоянку, поселення черняхівської культури, поселення празького типу і давньоруське селище XI-XII ст.

Петрашівка – село, центр старостинського округу, знаходиться на відстані 15 км від м. Герци та за 27 км від м. Чернівців. Згідно з переписом 2001 року в селі мешкало 2008 осіб. Площа населеного пункту становить 350 га. Петрашівка – нова назва замість Мігорени. Село згадується з XVII ст. у формі Нахоряни, назва походить не від форми рельєфу, а від прізвища. У 1646 році було підтверджено, що частину цього села одержали онуки Іона Нагорного. Форма з початковим «м» і подальша трансформація топоніму вперше засвідчена картою у 1774 р. [16].

Підвальне – село, входить до Байраківського старостинського округу, розміщене на відстані 10 км від районного центру, та за 26 км від обласного центру. Згідно з переписом 2001 року в селі проживало 730 осіб. Площа населеного пункту становить 116 га. Підвальне – нова назва замість Бачешти. Молдавське село Бачешти згадується з XVII ст. (4 травня 1620 р.). Назва села походить від молдавського слова «беч», що означає «підвал» [16].

Тернавка – село, центр старостинського округу. Розташоване на відстані 4 км від райцентру і за 32 км від міста Чернівці. Згідно з переписом 2001 року в селі мешкало 2852 особи. Площа населеного пункту становить 810 га. Тернавка згадується в XV ст. в дарчій грамоті молдавського воєводи Стефана Великого від 17 березня 1479 року, в якій він дарує село монастирю Путна [24]. На північний захід від села Тернавка виявлена стоянка пізнього палеоліту. Також в околицях Тернавки виявлені трипільські поселення III тис. до н.е. і поселення

карпатських курганів (III-V ст. н.е.). В Тернавському лісництві взято під охорону дубово-буковий праліс та кленові і липові насадження.

Хряцька – село, центр старостинського округу. Село знаходиться на відстані 36 км від міста Чернівці та 6 км – від міста Герца. У Хряцьці згідно з переписом 2001 року згідно з переписом 2001 року проживало 1992 особи. Площа населеного пункту становить 250 га. Хряцька вперше згадується в 1403 році в дарчій грамоті, в якій молдавський воєвода Олександр Добрий дарує с. Хряцьку Сучавській Митрополії. Наприкінці XVII ст. село належало Малай Тоадеру [16]. Поблизу села виявлені городища голіградської культури. На території Хряцьки взято під охорону джерело мінеральної води.

Цурень – село входить в Острицьку сільську громаду. Село знаходиться на відстані 6 км від міста Чернівці та 23 км – від міста Герца. Згідно з переписом 2001 року в селі мешкало 946 осіб. Площа населеного пункту становить 304 га. Село засноване великими магнатами Зура і Браеску в XVIII ст. Раніше село називалось Зурень. В часи австрійської окупації село стало називатися Цурень [16]. На правому березі річки Прут, на захід від села, на діляться під назвою Окоп, виявлені рештки, що належать до часу пізнього палеоліту. Тут простежено близько 70 примірників крем'яних виробів, серед них – різці, скребачки, нуклеуси, пластинки тощо. Також у селі Цурень в урочищі Пагор, виявлені уламки кісток мамонта, крем'яні відщепи пізньопалеолітичного часу. На території села є архітектурна пам'ятка XVIII ст., яка охороняється державою, - церква Архистратига Михаїла, збудована в 1797 році.

Висновки до розділу 3.

З розділу "Характерні риси природи Герцаївщини в експозиції краєзнавчого музею ліцею села Байраки " можна сформулювати такі висновки:

Описуючи природу Герцаївщини, ми подаємо докладний огляд географічного розмаїття регіону, що охоплює різноманітні ландшафти від гірських районів до річкових долин. Це створює повний портрет природних умов, які визначають характер Герцаївщини. Показуючи різноманіття кліматичних умов допомагаємо відвідувачам глибше розуміти взаємодію природи з різними погодними умовами, що має важливе значення для розуміння екосистем.

Гідрологічні особливості, такі як річки, озера та інші водні формації, розглядаються в контексті формування природного ландшафту. Ландшафтні особливості виокремлюються як ключові риси природи Герцаївщини.

Особлива увага приділяється біорізноманіттю, висвітлюючи різноманіття рослинного та тваринного світу. Це підкреслює екологічну унікальність та важливість.

Підкреслюємо важливість збереження природи Герцаївщини, особливо охорони унікальних екосистем та видів. Зазначаємо, що використання ресурсів є важливим елементом для забезпечення екологічної стійкості та збереження природної спадщини. Такий підхід може визначити не тільки сучасну, але й майбутню стійкість екосистеми Герцаївщини.

В цілому розділ надає докладний та комплексний огляд природних особливостей Герцаївщини, що створює повноцінний погляд на унікальність та різноманіття цього регіону.

ВИСНОВКИ

У сучасній шкільній освіті краєзнавство визнається важливим елементом, що базується на наукових та практичних засадах і сприяє всебічному розвитку учнів через вивчення рідного краю. Впровадження краєзнавчої діяльності не лише формує громадянську свідомість та патріотизм, але й розкриває потенціал учнів у вивченні географії рідного краю, що надає їм унікальні можливості поглибленого вивчення, розвитку критичного мислення та відчуття належності до свого соціокультурного середовища.

Історичний аналіз вказує на наявність традицій та досягнень у впровадженні краєзнавчої діяльності в школах, при цьому спостерігаються зміни в підходах до шкільного краєзнавства. Ці зміни відображають адаптацію до сучасних вимог та застосування передових педагогічних технологій, відкриваючи нові можливості для учнів через використання інтерактивних та інноваційних методів.

Географічне краєзнавство у шкільній освіті визначається як ключовий компонент, сприяючи розумінню взаємозв'язку місцевості з глобальними процесами. Його роль полягає в розвитку критичного мислення та формуванні географічної компетентності учнів, включаючи пізнавальний, виховний, розвивальний та соціалізуючий аспекти. Завдання охоплюють формування глибокого знання про краєвиди, культуру та історію місцевості, а також виховання патріотизму та громадянської відповідальності. Методи варіюються від екскурсій та лекцій до активних форм практичних досліджень та використання інтерактивних технологій. Застосування краєзнавства в загальноосвітній школі демонструє широкий спектр можливостей для розвитку учнів та збагачення навчального процесу, а різноманітні напрями діяльності, такі як дослідження історії, збереження традицій та сприяння розвитку громадянської активності, підтверджують різнобічність застосування краєзнавства в шкільній практиці.

Розділ, присвячений "Основним принципам і методиці створення шкільного музею", визначає ключові аспекти організації та функціонування

музею в шкільному середовищі. Зазначені принципи та методики служать основою для ефективної роботи музейного активу та сприяють досягненню поставлених навчально-виховних цілей. Зокрема, інтеграція музею в освітній процес дозволяє поглиблювати знання учнів у позаурочний час, а активна участь педагогічного колективу, музейної ради та секцій сприяє розвитку творчих ідей, обміну досвідом та спільній діяльності. Залучення географічного відділу вказує на важливість вивчення рідного краю та розвитку географічних знань.

У розділі, що досліджує "Характерні риси природи Герцаївщини в експозиції краєзнавчого музею ліцею села Байраки", надається докладний та комплексний огляд природних особливостей регіону. Визначається географічне розмаїття, розкривається роль гідрологічних особливостей, висвітлюється біорізноманіття та підкреслюється важливість збереження природи Герцаївщини. Усе це створює повноцінний погляд на унікальність та різноманіття цього регіону, підкреслюючи необхідність збереження екосистем та ресурсів для екологічної стійкості та збереження природної спадщини.

Слід підкреслити, що розвиток краєзнавства в школі є важливим напрямком освітнього процесу, який сприяє глибокому вивченню рідного краю, розвитку географічної компетентності та формуванню громадянської свідомості. Впровадження інноваційних методів та використання музейних ресурсів надають широкі можливості для навчання та розвитку учнів, сприяючи створенню цікавого та ефективного освітнього середовища

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агрокліматичний довідник по Чернівецькій області. К.: Держсільгоспвидав УРСР, 1960. 73 с.
2. Андрианов М.С. Клімат. *Природа Українських Карпат*. - Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. С. 87–101.
3. Бенедюк В. В. Технології застосування краєзнавчого принципу в процесі вивчення фізичної географії України. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр.* Запоріжжя: КПУ, 2015. Вип. 40 (93). С. 382 – 389.
4. Бенедюк В. В. Технології застосування краєзнавчого принципу при вивченні географії у 6 класі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр.* / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя: КПУ, 2015. Вип. 41 (94). С. 407 – 414.
5. Воропай Л.І., Куниця М.О. Українські Карпати. К.: Радянська школа, 1966. 166 с.
6. Всеукраїнська спілка краєзнавства: матеріали та документи. - К.: Рідний край, 1997.
7. Географія Чернівецької області: [навчальний посібник] За ред.. Я. І. Жупанського. Чернівці, 1993. 190 с.
8. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К. Либідь. 1997. 460с.
9. Горохова З. Н. Ліси Радянської Буковини (геоботанічна характеристика) видавництво Львівського університету, 1970. 142 с.
10. Гуцуляк В.М. Основи ландшафтознавства. Навч. посібник. Київ: НМК ВО, 1992. 60 с.
11. Демідієнко О.Я., Іонова О.М., Кузнецова В.І. Основи краєзнавства. Київ., 2001. 92 с.
12. Жупанський Я., Круль В. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства. *Краєзнавство*. - 1994. - № 1-2.
13. Жупанський Я.І., Круль В.П. До питання про географічні засади сучасного національного краєзнавства. *Український географічний журнал*. - 1993. - № 3.

14. Збірник програм для гуртків, творчих об'єднань туристсько-краєзнавчого та екологонатуралістичного напрямів: (для позашк. та загальноосвіт. навч. закл.). *Хмельниц. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Хмельниц. обл. центр туризму і краєзнавства учнів. молоді, Хмельниц. обл. еколого-натураліст. центр учнів. молоді*; [уклад.: В. Ю. Іова та ін.]. – Вид. 2-ге, допов. і переробл. – Кам'янець-Подільський : [Б. в.], 2008. – 233с.
15. Ісаєва Г.М. Метод проектів – ефективна технологія навчання учнів сучасної школи. *Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник*. К. Департамент, 2003. С. 207-211
16. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]; Ін-т історії АН УРСР. Київ: Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1967 - 1974. *Чернівецька область/ АН УРСР*; редкол. тому: В. М. Курило (голова) [та ін.]. – 1969. – 703 с
17. Киналь О., Крогулець Е. Гідрокліматичні особливості зволоження території. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2009. – 108 с.
18. Киналь О., Крогулець Е., Грузинський Т. Моделювання природних систем. *Агрокліматичні властивості території Чернівецької області в аспекті регіональних змін клімату на початку XXI століття*. Варшава, 2011. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2011. – Том1. – 156 с.
19. Кирилюк О.В, Кирилюк С.М. Планування сталого розвитку території за басейновим принципом (на прикладі басейнових систем Гукова, Дерелую та Вижени). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки*. № 16 (265). 2013. С. 44-49.
20. Кирилюк О.В., Кирилюк С.М. Гідролого-руслознавчий словник-довідник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 52 с.
21. Кожуріна М. С. Геоморфологічна будова долини річки Прут в Прикарпатті. *Праці експедиції Чернів. ун-ту. географ. факульт.* Чернівці, 1956. С. 34-42.
22. Коржик В.П. Поширення селитебних геокомплексів Чернівецької області *Фізична географія та геоморфологія*. К.: Вища школа, 1976. Вип. 15. С. 35-41.
23. Короткий довідник термінів з музейної справи / уклад. І. Дорош,

- Т.Соломонова. Вінниця: «Теза», 2004. 30 с.
- 24.Костриця М. Витоки українського краєзнавства. *Географія та основи економіки в школі*. 2000. М. №2.
- 25.Костриця М. Географічне краєзнавство: Поступ у III тисячоліття. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2002. № 2.
- 26.Костриця М. З історії становлення шкільного географічного краєзнавства в Україні. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2001. № 7.
- 27.Костриця М. Становлення організаційних форм українського географічного краєзнавства. *Географія та основи економіки в школі*. 2005. № 3.
- 28.Костриця М. Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч. посіб. К.: Вища школа, 1995. – С. 91-120.
- 29.Костриця М.Ю. Туристсько-краєзнавча робота в школі. - К.: Радянська школа, 1985.
- 30.Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук. збірник. К.: Академія, 2003.
- 31.Крачило М.П. Краєзнавство і туризм. - К.: Вища школа, 1994.
- 32.Кузьма-Качур М.І., Горват М.В. Основи краєзнавства. Навчальний посібник. Київ: ЛіраК, 2017. 256 с.
- 33.Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство (На матеріалах музеїв України РСР: курс лекцій). К.: Вища школа, 1980. 120 с.
- 34.Методичні матеріали до вивчення курсу “Географія Карпатського регіону”. Ужгород: Видав. УжНУ “Говерла”, 2020. 76 с.
- 35.Мінаков І.Ф., Онікієнко В.В. Чернівецька область. Чернівці: Облвидав, 1958. 76 с.
- 36.Навчально краєзнавчий атлас Чернівецької області. За ред. Жупанського Я. Львів, 2000. 24 с.
- 37.Нормативна база діяльності музеїв навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України / О. К. Матюшенко, Н. В. Савченко. К.: УДЦТК. 2006. 28 с.
- 38.Олішевська Ю. А. Шкільне географічне краєзнавство. Навчальний посібник. К.: «ФО-П Кравченко». 2020. 175 с.

- 39.Омельченко Ю. А. Шкільні музеї. К.: Вища школа, 1981. 128 с.
- 40.Основи краєзнавства: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / кол. авт.; за заг. ред. чл.-кор. НАНУ О. П. Реснта. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 276 с.
- 41.Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Теоретичні основи географічного краєзнавства і соціальне районування. *Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах: Тези доповідей Міжнародного наук.-метод, семінару*. Харків, 1994.
42. Постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів».
- 43.Природа Чернівецької області. За ред. Геренчука К.І. Львів: ЛДУ, Вища школа, 1978. 160 с.
- 44.Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р. *Голос України*. 1995. 15 серпня.
- 45.Програма курсу "Основи туризму і краєзнавства". *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2002. № 35.
- 46.Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ століття: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. 600 с.
- 47.Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. 312 с.
- 48.Репніна В. Краєзнавчо-пошукова діяльність учнів у позашкільному закладі. *Географія та основи економіки в школі*. 2000. № 1.
- 49.Рибін М. М. Фізико-географічний нарис Буковинського Підгір'я. *Вісті Чернівецького відділу Географічного товариства*. Чернівці, 1958. С 45-56.
- 50.Рудницькій Н.Ю. Використання вчителями краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі: історико-педагогічний аспект. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2003. Вип. 12. С.230-233.
- 51.Серебряй В. Краєзнавство в системі народної освіти. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2001. № 13. С. 7-8.

52. Серкіз. Я. Історичне краєзнавство: Навч.-метод, посіб. Л.: ЛОНМІО, 1995.
53. Станішевський В. А., Гаманюк Т. І. Про екзогенні процеси Прут-Сіретського межиріччя: фізична географія та геоморфологія. К. «Наукова думка», 1963. С.56-62.
54. Тімець О. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства. *Рідна школа*. 2002. Серпень-вересень.
55. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі. Івано-Франківськ, 2002. С. 80-84.
56. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в школі. *Історія в школах України*. 2002. №1.
57. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. К.: Рідний край, 1994.
58. Тронько П.Т. Родовід українського краєзнавства. *Краєзнавство*. 1993. № 1.
59. Тронько П.Т., Гербик В.О., Лугова О.І. Історичне краєзнавство в Українській РСР /відп. ред. П.Т. Тронько. К.: Наукова думка, 1989. 240 с.
60. Указ Президента України «Про стратегію національно-патріотичного виховання» від 18 травня 2019 року [Електронний ресурс]. <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025>
61. Чернега П.І. Ландшафтні дослідження, як передумова для розробки науково-обґрунтованих заходів раціонального природокористування. Тез. дол. міжнар. наук. конф. Чернівці, 1993. С. 312.
62. Чисельність наявного населення України. Статистичний збірник. http://db.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2022/zb%D0%A1huselnist.pdf
63. Шищенко П., Муніч Н. Географічне краєзнавство: зміст, понятійно-термінологічний апарат, місце в географічній освіті. *Історія укр. геогр. Спец. випуск: Краєзнавство*. 2001. Вип. 4. С. 6-8.
64. Шищенко П.Г. Сутність географічного краєзнавства. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2000. № 42. С.1-2.
65. Шкільне географічне краєзнавство. Навчальний посібник. К.: «ФО-П

Кравченко». Київ. 2020.175 с.

66. Якубовський В. І. Музеєзнавство: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Мошак М. І., 2006. 272 с.

67. Якубовський В. І. Музеєзнавство: підручник. Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2010. – 352 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Краєзнавство. Географія. Туризм <https://www.facebook.com/geography.ua/>
2. Національна спілка краєзнавців України - <http://nsku.org.ua/?cat=16>
3. <http://www.geograf.com.ua/>
4. <http://геором.at.ua>
5. <http://rozumniki.net/catalog/products/geografiya>

ДОДАТКИ

Тема уроку – Темою може бути будь-яке дослідження з краєзнавства - історія села чи міста, природні та соціокультурні аспекти розвитку певної місцевості в якій знаходиться школа чи виховний захід.

Мета уроку – Надати школярам знання з краєзнавства:

- вивчити історичну особистість, видатного земляка, місцевість з історико-географічного чи соціально-культурного аспекту;
- розвинути навички аналізу краєзнавчих фактів, вміння виділяти головне;
- учні можуть отримати результати краєзнавчих досліджень;
- сприяти формуванню національної свідомості та патріотизму учнів.

Даний урок розпочинає вивчення теми з краєзнавства тому за типом він є уроком вивчення певного матеріалу або обґрунтування учнівських досліджень.

Структурними компонентами даного уроку є:

I. Організаційний момент, мотивація навчальної діяльності учнів – 2 хв.

II. Актуалізація опорних знань, вмінь учнів – 3 хв.

III. Вивчення нового матеріалу – 22 хв.

1. Історія села.

2. Видатні земляки.

3. Історико-географічний розвиток території села.

IV. Закріплення нових знань та вмінь учнів – 10 хв.

V. Підсумки уроку – 4 хв.

VI. Домашнє завдання – 3 хв.

План організації виставкового простору "Природні умови: від захоплюючих ландшафтів до життєдайних екосистем"

1. Вступ:

Ціль: Встановлення контексту та зацікавлення відвідувачів.

Організація: Вітальний зал з відображенням картин загального географічного розташування та головних тем виставки.

2. Різноманіття Кліматичних Зон:

Ціль: Представлення різноманіття кліматів та їхніх впливів на природу.

Організація: Зона з експонатами, де відвідувачі можуть відчути та досліджувати різні кліматичні умови.

3. Різноманітня Ландшафтів:

Ціль: Передача унікальності та різноманіття ландшафтів різних регіонів.

Організація: Моделі та макети різних природних умов, від гір та лісів до пустель та водойм.

4. Біорізноманіття та Екосистеми:

Ціль: Представлення різноманітності флори та фауни, а також їхнього взаємодії в екосистемах.

Організація: Інтерактивні діорами та відеоматеріали, що демонструють еволюцію та взаємодію живої природи.

5. Людина та Природа:

Ціль: Висвітлення впливу людської діяльності на природні умови та необхідність їхнього збереження.

Організація: Виставка, що демонструє взаємодію людини з природою, з особливим акцентом на важливість екологічної освіти.

6. Інтерактивні Зони:

Ціль: Залучення відвідувачів до активного дослідження та навчання.

Організація: Ігрові зони, експериментальні станції та віртуальні реалістичні симулятори для більшої взаємодії та відчуття.

7. Завершення:

Ціль: Створення заключного враження та підкреслення важливості розуміння та збереження природи.

Організація: Підсумковий зал зі стимулюючими кінцевими діорамами та інформацією про можливості подальшого долучення до екологічних ініціатив.

Оформлення та експозиція відділу «Природні умови»

1. Положення краю на карті світу позначено стрілками, що показують найкоротшу відстань від свого населеного пункту до екватора, північного та південного тропіків, південного та північного полярних кіл, північного і південного полюсів, нульового меридіана, а також до деяких столиць та найбільших міст світу.

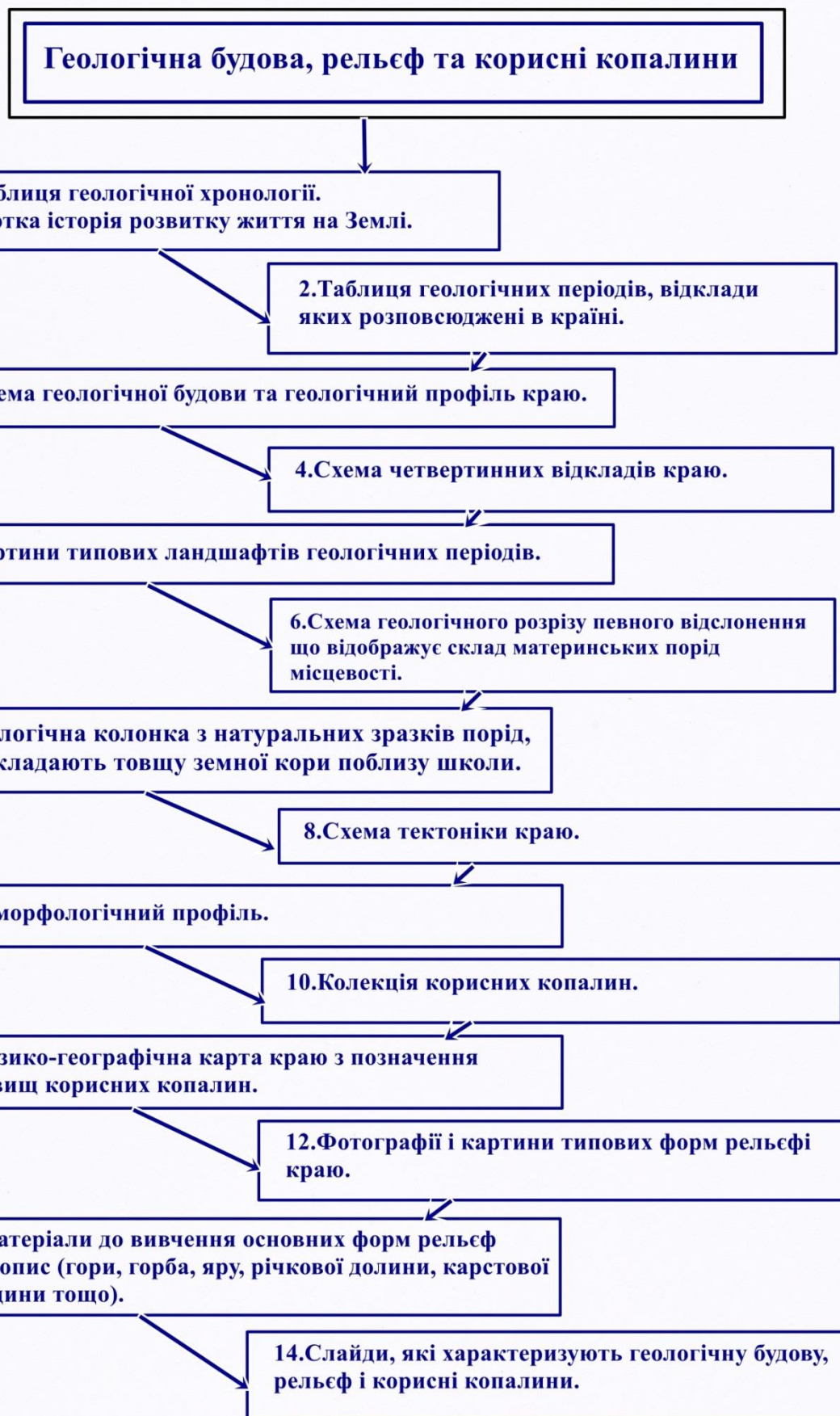
2. Положення краю на карті України. Показані найкоротші відстані від свого населеного пункту до крайніх її точок, до Києва та деяких обласних центрів.

3. Положення свого району і населеного пункту на карті області. Показані відстані від свого населеного пункту до крайніх точок області, до районного та обласного центрів, до центрів сусідніх адміністративних районів, а також відстані до найбільш визначних об'єктів (пам'яток історії та природи, заповідників, заказників тощо).

4. Положення свого населеного пункту на карті району. Показані відстані від свого населеного пункту до крайніх точок району, найбільших сільських населених пунктів, найближчих автобусних та залізничних станцій.

Клімат

1. Матеріали метеорологічних спостережень (графіки абсолютних і середніх температур, виведених по місяцях, за рік і за кілька років; діаграми опадів по місяцях, сезонах і роках; графіки висоти Сонця над горизонтом, тривалості дня і ночі; діаграми стану марності по місяцях; діаграми висоти снігового покриву по декадах; роза вітрів по сезонах і по роках; зведення про погоду по місяцях і роках).

2. Таблиці та графіки фенологічних спостережень, фенокалендар свого населеного пункту.

3. Місцеві ознаки і передбачення погоди.

4. Календар сільськогосподарських робіт.

5. Характеристика пір року (опис з фотоілюстраціями).

6. Опис аномальних кліматичних явищ.

7. Кліматична карта краю, на якій показано середні температури січня та липня, річна кількість опадів.

8. Картини, фотографії, слайди та кінофрагменти, на яких зображено місцевість і різні пори року.

9. Матеріали з питань охорони атмосфери краю.

10. Внутрішні води

11. Матеріали географічних спостережень за місцевою річкою, озером.

12. Опис джерела.

13. Макет «Утворення меандр і стариць».

Клімат

14. Розріз колодязя з показом шарів і глибини залягання ґрунтових вод.

15. Макет стадій заростання озера або стариці.

16. Макет утворення болота.

17. Таблиці режиму місцевих водойм (час замерзання і скресання, тривалість льодоставу, висоти рівня води за порами року).

18. Кругова діаграма співвідношення між різними джерелами живлення річок

19. Матеріали про роботу текучих вод.

20. Описи, схеми, малюнки, картини, фотографії і слайди окремих водойм краю (джерела, річки, озера, болота).

21. Матеріали (описи, графіки, схеми, фотографії, слайди) про господарське використання місцевих вод та їх охорону.

22. Стан і перспективи гідробудівництва.

23. Картосхема внутрішніх вод краю.

Рослинність

1.Схема формування та розвитку рослинного світу краю.

2.Зразки дерев та чагарників з поздовжніми і поперечними зрізами.

3.Гербарій зразків природної та культурної рослинності.

4.Матеріали про господарське використання рослин.

5.Макети фітоценозів лісу, лугу, поля, болота, річки або озера.

6.Гербарні зразки рослин різних фітоценозів (лісу, лугу, болота, водойми, населеного пункту).

7.Гербарій та календар збирання основних лікарських рослин.

8.Зразки плодів і насіння культурних рослин.

9.Гербарій рослин-паразитів і напівпаразитів.

10.Гербарій отруйних рослин.

11.Малюнки й муляжі їстівних та отруйних грибів.

Продовження схеми

Рослинність

12. Матеріали (описи, схеми, макети, фотографії, слайди), що розкривають зв'язок між рослинами та умовами зовнішнього середовища.

13. Картини, фотографії, слайди та кінофрагменти, на яких зображено окремі ділянки рослинного покриву.

14. Картосхема поширення на території краю видів рослин, які охороняються і занесені у Червону книгу.

15. Картосхема рослинності краю, на якій показано площі, зайняті полями, луками, болотами, лісами.

